

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Diplomová práce

Konflikt dobra a zla v Silmarillionu ve vztahu k Bibli

Benjamin Kučera

Katedra Religionistiky
Vedoucí práce doc. Pavel Hošek, ThD.
Studijní program Teologie
Studijní obor Evangelická teologie

Praha 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem Konflikt dobra a zla v Silmarillionu ve vztahu k Bibli napsal samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Hradišti dne 24.7.2014

Benjamin Kučera

Bibliografická citace

Konflikt dobra a zla v Silmarillionu ve vztahu k Bibli [rukopis] : diplomová práce / Benjamin Kučera ; vedoucí práce: doc. Pavel Hošek, ThD.. -- Praha, 2014. -- 81 s.

Anotace

Předmětem této práce je nahlédnout konflikt dobra a zla v Silmarillionu z biblické perspektivy. Vycházím zde především z textu samotného Silmarillionu a snažím se v něm určit motivy související s ústředním tématem. Tyto motivy pak dále analyzuji a pokouším se odhalit jejich původ, totiž zda pocházejí z biblické tradice, či z tradice jiné. První část práce se věnuje Silmarillionu jako takovému, a podává krátké shrnutí, které má čtenáři připomenout základní dějovou osnovu a motivy. Druhá část řeší problematiku dobra a zla z kosmického hlediska. Definuje dobro a zlo a snaží se určit obecné principy fungování tohoto zápasu s přihlédnutím k jejich konkrétním realizacím. Tato část by měla umožnit určit, v jakých motivech a do jaké míry funguje daná problematika podle křesťanského pojetí, a kde a jak podle pojetí severské mytologie, či jiných zdrojů. Třetí část se pak zabývá fungováním dobra a zla ve vztahu ke konkrétním osobám či skupinám osob, a popisuje tak, jak lidé zlu propadají a jak mu mohou vzdorovat. Mělo by se zde ukázat, které hodnoty Tolkien považuje za důležité. Opět i zde se pak ukáží jednotlivé vlivy, které na něj působily.

Klíčová slova

Bible, Bůh, dobro, eukatastrofa, pokušení, Silmarillion, Tolkien, vzdor, vzpoura, zlo

Summary

The theme of the thesis is to look into the conflict of good and evil in the work of Tolkien The Silmarillion from a Biblical perspective. The text of Silmarillion itself is mainly used for identification of themes related to the central one. These themes are further analysed to reveal their origin, namely whether they came from the biblical tradition or some other tradition. The first part is devoted to the Silmarillion itself and provides a brief summary to remind reader of the basic plot line and motifs. The second part addresses the

issue of good and evil from a cosmic perspective and its definition. This section also identifies the general principles of this combat taking into account its particular realisations and allows reader to determine the influence of Christianity, Norse mythology, and other sources on Tolkien's work. The third part deals with the conflict between good and evil in relation to particular persons or groups of persons, and describes the way people surrender to the evil and how they can resist it. It makes clear what values Tolkien considered important. In this thesis reader can once again find summarisation of the factors that influenced Tolkien's work.

Keywords

Bible, God, good, eukatastrofy, temptation Silmarillion, Tolkien, defiance, rebellion, evil

Poděkování

Děkuji J. R. R. Tolkienovy za nevšední čtenářský zážitek a nekonečný proud námětů k zamyšlení. Také děkuji jeho synovi Christopheru Tolkienovi za zpřístupnění i nedokončených částí díla jeho otce. Dále chci poděkovat vedoucímu práce doc. Pavlu Hoškovi za cenné připomínky a obětavé zapůjčení sekundární literatury. V neposlední řadě pak děkuji i své rodině, která mě ke čtení Pána prstenů přivedla a podporovala mě při psaní této práce.

Obsah

Úvod.....	8
1. Shrnutí děje.....	10
1.1. O Silmarillionu.....	10
1.2. Shrnutí děje.....	11
1.3. Zmenšený svět.....	15
2. Kosmický zápas dobra a zla v Silmarillionu.....	16
2.1. Světlo a tma – jako dobro a zlo a jejich role.....	16
2.1.1. Motiv světla.....	16
2.1.2. Motiv tmy.....	18
2.2. Dualismus – (ne)vyváženost sil.....	20
2.2.1. Nekonečnost konfliktu.....	20
2.2.2. Žádoucnost tohoto stavu.....	23
2.2.3. Fakticita tohoto stavu – nařčení z manicheismu.....	25
2.2.4. Tolkienův životní dualismus.....	27
2.2.4b. Tolkienovy mytologie.....	28
2.2.4c. Tolkienova válka.....	31
2.2.5. Konec zla.....	33
2.3. Původ zla.....	36
2.3.1. Původ zla v Temnotě a Prázdnosti.....	38
2.3.2. Původ zla ve zvrácené touze.....	39
2.3.3. Zlo parazituje na dobru.....	40
2.4. Zásahy transcendentu v dějinách – záblesky světla skrze temnotu.....	43
3. Osobní zápas dobra a zla v Silmarillionu.....	49
3.1. Lidé uprostřed konfliktu – viz manicheismus.....	49
3.1.1. Svobodná vůle.....	51
3.1.2. Exkurz o Pádu.....	54
3.2. Kdo je zlem nejvíce ohrožen.....	56
3.2.1. Případ Melkor - Morgoth.....	57
3.2.2. Případ Feänora a Noldor.....	58
3.2.3. Případ Sarumana + exkurz o Ištari a Sauronovi.....	59
3.2.3. Případ obyvatel Numenoru.....	61
3.2.4. Případ Isildur a Boromir.....	63
3.3. Přemáhání vnitřního zla.....	66
3.3.1. Protipřípad Melkora Aulë.....	66
3.3.2. Případ hobitů – neambiciózní Sam a schovávající se Bilbo.....	68
3.3.3. Případ pokorných mocných (Gandalf, Galadriel a Aragorn).....	70
4. Závěr.....	74
Seznam literatury a zdrojů.....	79
Filmová zpracování.....	80

Úvod

Cílem této práce je nahlédnout problematiku dobra a zla v „Druhotném světě“¹ J. R. R. Tolkiena z biblické (přesněji řečeno: z křesťanské) perspektivy. Bible zásadním způsobem ovlivnila smýšlení evropské civilizace včetně jejího hodnotového systému, a tedy i její chápání dobra a zla.

Biblického pojetí tak jednak utvářelo jakési kulturní klima v němž Tolkien psal, jednak i jeho vlastní osobní víru a na ní založené názory (byl přesvědčený člen římskokatolické církve²). Vedle toho na něj však působily i jiné vlivy, zejména alternativní pojetí dobra a zla v germánské mytologii a také osobní zkušenost války a ztráty rodičů. To vše se zřejmě ať už vědomě či nevědomě nějakým způsobem odrazilo v jeho díle. Právě díky této různorodosti vlivů je velmi zajímavé a přínosné sledovat paralely, ale také rozdíly, mezi biblickým pojetím dobra a zla a tímtéž v *Silmarillionu*.

Dalším důvodem pro psaní této práce se vedle zájmu rozplést různorodé vlivy stalo také téma alegorie. Totiž zda-li a nakolik Tolkien alegoricky vyjadřuje své křesťanství ve své tvorbě se stalo častým předmětem spekulací (podobně jako zda a nakolik je Pán prstenů alegorií na studenou válku a podobně). I tuto otázku je třeba zodpovědět.

Pro své zkoumání jsem zvolil následující postup: Nejprve považuji za nutné alespoň stručně nastínit hlavní linii myšlenek *Silmarillionu*, aby bylo možné se na ně dále odvolávat. Druhá část se bude zabírat konfliktem dobra a zla v této knize na kosmické či obecné rovině, byť s přihlédnutím k jeho konkrétním realizacím. Třetí část se pak soustředí na konkrétní osoby „vržené“ do tohoto konfliktu a jejich vyrovnávání se s tím.

¹ „fiktivní svět s vnitřní konzistencí reality“ - Hošek, P.: *Kouzlo vyprávění*, s. 93

² Tolkien, J. R. R.: *Letters*, s. 255 (in Flieger, Verlyn: *Splintered light*, s. 4)

Zatímco druhá část by nám měla umožnit pochopit obecné principy fungování našeho tématu a vztáhnout je k Bibli, třetí již ukazuje konkrétní způsoby, jak zlo působí a jak mu lze vzdorovat.

1. Shrnutí děje

1.1. O Silmarillionu

Pro potřeby této práce se zdá nutné na počátku alespoň krátce shrnout děj Silmarillionu. Právě v případě Tolkienova díla je to však úkol nadmíru složitý. Silmarillion lze totiž považovat spíše za sbírku legend (jak píše syn J.R.R.Tolkiena Christopher)³, než za jednotný příběh. Je to podobné, jako ve zkratce vypsát děj Bible tak, abychom nevynechali žádný důležitý motiv. A přece stejně jako v Bibli i zde skutečně nacházíme jakousi spojovací linii v pozadí.

A rovněž jako v Bibli komplikuje toto sepsání, mimo již zmíněného množství dějů, také množství postav, z nichž velká část sehrává příliš zásadní úlohu, než aby mohla být vynechána.

Samotné vyjadřování a použité jazyky hrají také specifickou úlohu, neboť Tolkien sám patřil mezi špičkové filology a lingvisty, a proto se nelze k uchopení celku jakéhokoli jeho díla dívat jen na to, co říká, nýbrž i na to, jak to říká. Vždyť i Silmarillion Tolkien začal psát jako svět, ve kterém by se mohly rozvíjet jazyky, které už před tím vytvořil.⁴ Přesto není možné v rámci rozsahu a tématu této práce se nějak obsáhleji těmito jazyky zabývat a budiž to této práci od počátku výtkou.

Specifické role v rámci Tolkienova druhotného světa používá Pán prstenů. Jednoznačně se přiřazuje na závěr celého díla a tím, přestože v rámci Silmarillionu je mu věnováno jen pár stránek, množství motivů ještě narůstá. K obsáhlejšímu shrnutí Pána prstenů je radno doporučit příslušné kapitoly z knihy Zákulisí Pána prstenů od Lina Catera,⁵ kterou, přestože vyšla bohužel ještě

³ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 6

⁴ Carpenter, Humphrey: J. R. R. Tolkien - životopis, s. 73

⁵ Carter, Lin: Zákulisí Pána prstenů, s. 37-74

před vydáním Silmarillionu, a tím některé motivy nemůže správně interpretovat, považují k tomuto tématu za doporučeníhodnou.

Ani Carterovo převyprávění ani toto shrnutí nemůže v žádném případě nahradit ani dostatečně nastínit celou šíři Tolkienova díla.

K samotnému Silmarillionu kromě toho, co uvedu v příslušných pasážích knihy, bych rád ještě na úvod poznamenal, že na rozdíl od Hobita a Pána prstenů (který však byl také psán úctyhodných dvanáct let) ho lze považovat za autorovo celoživotní dílo a pravý obraz jeho zájmu a imaginace. Jako takový skončil ve svém principu nedokončený. Respektive, Silmarillionů je podle Christophera Tolkiena (který po otcově smrti Silmarillion sestavil) asi pět a nedokončený zůstal ten poslední, který se vyrovnává s Pánem prstenů, jenž do původní podoby nepatřil.⁶

1.2. Shrnutí děje

Silmarillion tak jako každá komplexní mytologie, jakou měl být (původně Tolkien zamýšlel vytvořit mytologii pro Anglii ve stylu Eddy či Kalevaly)⁷, začíná stvořením. Stvořitel Eru Iluvatar (Eru znamená Jeden, Sám)⁸ vytvořil Ainur, jakési andělské bytosti, každou s jiným nadáním a směřováním. Jim představil téma Hudby, již měli společně zpívat, a každý podle svého zaměření a nadání ji mohl vylepšit. Jedna z těchto postav zvaná Melkor (později známý především jako Morgoth) si však v Hudbě nárokovala větší roli, než dostala, a vložila do ní své vlastní téma a vznikl nesoulad. Stvořitel však vložil do Hudby nová témata, takže byl nesoulad nakonec přemožen.

Pak Eru ukázal Ainur vidinu světa, který Hudba se vším všudy utvářela. Ainur pak do tohoto malého světa vstoupili a to, co předtím zpívali a

⁶ <http://www.youtube.com/watch?v=HkmNHP58OhU>, 1:44:00

⁷ Carpenter, Humphrey: J. R. R. Tolkien - životopis, s. 85

⁸ Flieger, Verlyn: Splintered light, s. 50

nerozuměli tomu, nyní konali. Stali se mocnostmi země, Valar. Každý z nich však měl povědomí jen o partu, který zpíval a jen mlhavou představu vidiny dějin světa, jak jim ho Eru ukázal. Proto nevěděli vždy přesně, co se stane, jak se to stane či kdy se to stane.

Melkor zatoužil po zemi a chtěl si z ní udělat své soukromé království. Byl však odmítnut. Svedl mnoho dalších duchů a sestoupil na zem, kde vedl s Valar válku. A tak zatímco oni „budovali pevniny, Melkor je ničil, hloubili údolí a Melkor je zvedal, tesali hory a Melkor je bořil, hloubili moře a Melkor je vyléval;...“⁹

Takto začal svět. A v tomto světě se dál odehrával zápas temnoty (Melkora) a světla (Valar). Valar nejprve vztyčili obrovské lucerny, ale Melkor je zničil a pokazil tak začátek světa. Valar pak odešli na západ a opevnili se v zemi Valinor, aby jejich dílo nebylo neustále kaženo. Proto se o nich mluví jako o mocnostech Západu. Ve Valinoru nechali vyrůst dva svítící stromy. Melkorovi se zradou podařilo i tyto stromy zničit, ale z jejich posledních plodů Valar vytvořili slunce a měsíc, které se nacházejí, stejně jako hvězdy, mimo jeho dosah.

Mezitím se na světě objevili děti Iluvátarovi - elfové a lidé, totiž tvorové, kteří vůbec nepochází od Valar ale jen od Iluvátara. Nejnadanější z elfů Fëanor vytvořil ze svítících stromů před jejich zničením klenoty silmarily, o než se pak vedly války a které jediné zachovávaly světlo dvou stromů. Silmarilů se také zmocnil Melkor, který krom toho ještě přestrojením, vmlouváním se a lhaním zmátl elfy a zvláště Fëanora samého a jeho příbuzné Noldor, takže se sice nepřidali na jeho stranu, ale utekli od Valar do Středozeří a udělali mnoho krásného a hrdinského, ale také mnoho zlého na své cestě za znovuzískáním

⁹ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 16

oněch klenotů. Fëanor brzy zemřel, ale jeho synové složili strašlivou přísahu, která je i jejich lid pak pronásledovala po zbytek dnů.

Podobní Valar, ale nižšího řádu byli Maiar, z nichž nejznámější je Melian, která se stala ženou elfského krále Thingola. Jejich dcera Lúthien si vzala člověka Berena, kterému se jako jedinému podařilo sebrat Melkorovi alespoň jeden silmaril. Jejich potomci se stali takzvanými Půlelfy, kteří si mohou vybrat, jestli budou žít jako lidé, nebo jako elfové.

Války elfů s Melkorem - Morgothem a jeho zrudami ve Středozemi dříve nebo později skončily katastrofální prohrou. Valar však odmítali pomoci, kvůli zlé přísaze Fëanorových synů a napáchanému zlu. Až Eärendil mořeplavec, rovněž smíšené krve, se silmarilem v ruce mohl překonat nástrahy, připlout do Valinoru a poprosit za oba rody o odpuštění. Melkor byl v nadcházející bitvě poražen a vyvržen ze světa. Přežil však jeho největší služebník Sauron, který přejal jeho metody a vlastně i jeho roli ve světě.

Lidé, kteří se zapojili do těchto válek na straně elfů a Valar, dostali dar dlouhého života a velké moci rukou i mysli, nakonec však museli zemřít tak, jako všichni lidé. Jejich domovina však byla zničena a tak dostali ostrov Númenor, který se nacházel mezi Středozemí a Valinorem. Králem se jim stal Elros, bratr Elronda. Oba byli potomci Eärendila a Elwing (vnučky Berena a Lúthien), oba půlefové ale každý si vybral jiný osud. Obyvatelé Númenoru se stali mocnými protivníky Saurona, ale on je svými lžemi pokřivil a obrátil proti Valar, takže se nakonec pokusili vojensky obsadit Valinor. To zapříčinilo zničení Númenoru a změnění podoby světa, takže do Valinoru už mohli doplout jen pozvaní.

Část Númenorejců však zůstala věrná a mnozí zůstali naživu, protože už sídlili ve Středozemi. Tam založili království Gondor a Arnor, jež vedly války se Sauronem.

V té době byly ukovány magické prsteny, které svým nositelům poskytovaly moc, ale Sauron na nich měl svůj podíl a všechny je podřídil moci Jednoho Prstenu, který nosil sám, a do kterého vložil část sama sebe. Tak začaly války o Prsten, které sice skončily porážkou Saurona, když mu byl Isildurem, potomkem Elrose, Prsten vzat. Prsten ale přežil a tak přežil i Sauron. Království potomků Númenoru staletími upadaly a když se Prsten opět objevil, neměly už dost síly Sauronovi vzdorovat. O tom se píše v Pánovi prstenů.

Jen hobiti, jeden z nejpřehlíženějších národů Středozemě, dokázali moci Prstenu delší dobu vzdorovat, a tak jeden z nich jménem Frodo donesl Prsten do nitra Hory osudu, kde jedině mohl být zničen. Díky tomu byl Sauron nakonec definitivně poražen.

Ve válkách, které tento konec provázely, se objevil polozapomenutý potomek Isildura Aragorn, aby se ujal vedení lidských království v této velké a zdánlivě beznadějně válce. Upadající království lidí díky tomu následně došlo svého obnovení.

Velkou roli v těchto posledních časech sehráli také čarodějové - tajemné a nesmírně mocné postavy na straně dobra. Mezi nimi zvláště vynikal Saruman, který se však přidal k Sauronovi a napáchal mnoha zla, ale byl nakonec rovněž poražen, a pak také Gandalf, který zůstal na straně dobra a v mnohém měl zásluhu na porážce Saurona i Sarumana.

S mocí Jednoho Prstenu však byla spoutána i moc elfů, a jejich říše tak začaly upadat a mnozí z nich odjeli do Valinoru, stejně jako čarodějové a ze Středozemě se tak ztratilo mnoho krásného.

1.3. Zmenšený svět

V průběhu takto popisovaných dějin svět několikrát degradoval, neboli slovy autora: „se zmenšil“.¹⁰ Mnohé věci, jež měli Valar v plánu, Melkor zničil tak, že nemohly být obnoveny. Po svítících stromech například zbyla jen malá vzpomínka v podobě slunce, měsíce a hvězd. A po vzpouře Númenoru byl svět zakulacen a Valinor z něj vyňat. A odchodem elfů se svět opět o něco (po duchovní stránce) zmenšil.

¹⁰ např. Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 223-240

2. Kosmický zápas dobra a zla v Silmarillionu

2.1. Světlo a tma – jako dobro a zlo a jejich role

2.1.1. Motiv světla

Zásadní roli v celém Silmarillionu má konflikt světla a tmy, které úzce souvisí s dobrem a zlem. Světlo lze jednoznačně považovat za motiv vycházející přímo od Iluvátara. Totiž: „Pro Tolkiena, hluboce věřícího křesťana a zbožného katolíka... lidskost, světlo a pravda mají svůj původ v Bohu.“¹¹ Může se v tomto svém přesvědčení odvolat na stvoření světa: „I řekl Bůh: 'Budiž světlo.' A bylo světlo. Bůh viděl, že světlo je dobré, a oddělil světlo od tmy.“¹² Také ti, kdo se nevzpírají stvořiteli, se u Tolkiena stávají šířiteli světla (podstvořiteli). Tak mohou Valar, kteří se neprotivili přidělené roli ve Velké Hudbě, na rozdíl od protivícího se Melkora vyrábět například světla k osvětlení Středozemě (jako v 1.2. zmíněné lucerny, stromy a nebeská tělesa)¹³. I Tolkienovo vlastní dílo může být chápáno jako šíření světla „Křesťan ... se nyní snad může odvážit tušit, že svou Fantazií může vskutku napomáhat rozmanitému obohacování stvoření.“¹⁴ Existuje tedy určité spojení mezi Bohem, světlem a lidským výtvořem fantazie: „...může to být vzdálený záblesk nebo ozvěna evangelia ve skutečném světě.“¹⁵

Významnou roli hraje též touha po světle (a touha obecně, jak ještě uvidíme). Melkor „Začal touhou po světle, ale když je nemohl vlastnit jen on sám, sestoupil... do tmy. A tmu také nejvíce využíval ve svých zlých dílech na Ardě a pro všechno živé z ní učinil postrach.“¹⁶ Od světla se tak obrátil k temnotě. Přesto však nutně chtěl vlastnit silmarilly, pozůstatky světla stromů,

¹¹ Flieger, Verlyn: Splintered light, s. 47

¹² Gn 1,3

¹³ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 31, 33-34, 86-87

¹⁴ Tolkien, J. R. R.: O pohádkách, in Netvoři a kritikové, s. 174

¹⁵ Tolkien, J. R. R.: O pohádkách, in Netvoři a kritikové, s. 173

¹⁶ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 26

ačkoli ho pálily a tížily. U Melkora, stejně jako u Fëanora „touha světlo vlastnit, potlačila touhu v něm žít.“¹⁷

Z elfů ti, kteří spatřili světlo, byli proměnění a jaksi nabyti nadpozemskou mocí a silně toužili v tomto světle žít a popoháněli své blízké k cestě za světlem.¹⁸

Naproti tomu lidé jsou ke světlu taženi jakoby vírou - „Bez toho, aby ho znali, bez jistoty jeho dosažení, Lidé hledají světlo.“¹⁹ A nikde v celém Tolkienově díle se světlo, které nestvořili, a které jim tudíž nepatří, nepokoušejí vlastnit či nesmyslně uzavřít do drahokamů jako Fëanor.

Právě zničení prvotního světla v podobě lamp a stromů však cestu ke světlu všem zkomplikovalo. V době příchodu lidí už existovala jen připomínka původních světél v podobě silmarilů, které ležely v zajetí a v podobě slunce, hvězd a měsíce, kterých lidé nemohli dosáhnout. Jedinou možností cesty ke světlu se tak stalo pouze sledování světla na obloze, nebo v tvářích bytostí, které se s ním setkali, jako někteří elfové či Maia Melian.²⁰ Možná je tím více zarážející pouť lidí za nedosažitelným světlem klidně i skrze temnotu jen na základě víry.

Na příkladu Berena, který na své cestě za světlem projde několikerou tmou, se ukazuje, že tato lidská cesta není beznadějná. - Beren skutečně získá jak jeden silmaril, pozůstatek onoho prasevětla, po kterém však nijak obzvlášť netouží, tak svou milovanou Lúthien, své světlo. Nechce vlastnit světlo-drahokam, ale chce žít ve světle-lásce. A i když oba zemřou, nelze popřít, že Beren ve své cestě za světlem, na rozdíl od jiných, uspěl.²¹

¹⁷ Flieger, Verlyn: Splintered light, s. 110

¹⁸ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 46

¹⁹ Flieger, Verlyn: Splintered light, s. 124

²⁰ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 46

²¹ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 140-162

Příběh Berena a Lúthien a jejich cesty za světlem a k sobě navzájem byl důležitý jednak pro celé další osudy Středozemě, ale také pro Tolkiena osobně. Tak jako každý autor zahrnul do svého díla některé autobiografické prvky. Některé snad podvědomě, jiné zcela schválně. A právě jeho žena Edith byla prý jeho Lúthien. Někdy ji tak říkával a nechal ji to jméno také vytesat na náhrobek. A jemu samému pak jejich děti nechaly přitesat také jméno Beren.²² Toto se zde uvádí pro úctu k autorovi a k takovému vztahu.

Ze zde nastíněných skutečností je jasné, že světlo v Silmarillionu má mnohem větší význam, než jen svícení, respektive tento význam se rozšiřuje nad rámec toho, jak se svícení v technickém smyslu slova běžně chápe. Světlo se zde stává takřka synonymem dobra. A cesta za světlem zřetelně evokuje cestu k Bohu.

Ten, kdo viděl prvotní Světlo (Boha), zůstal nadále proměněn. Například biblický Jákob po svém zápasu u Jaboku, kde měl spatřit tvář Boží (od toho název onoho místa Peniel - „tvář Boží“), dostal jméno Izrael a z Jákoba „paticičky“ - podvodníčka, který neváhal podvést bratra, otce i tchána (byť třeba možná z dobrého důvodu) se stal „zápasí Bůh“, který už před svým bratrem neutíká a neskrývá se za děti, ale jde do nejisté situace první.²³ Mojžišova tvář pak dokonce po jeho setkání s Hospodinem zářila²⁴ ne nepodobně jako tváře těch, kdo žili ve světle Valinorských stromů.²⁵

2.1.2. Motiv tmy

Souvislost temnoty se zlem je snad ještě patrnější než souvislost světla s dobrem. Právě do temnoty se ukrývá Melkor a často ji využívá jako prostředek dosažení svých cílů. Jeho tvorové si v ní libují a pro mnohé je její opak

²² Carpenter, Humphrey: J. R. R. Tolkien - životopis, s. 92 a s. 229

²³ Gn 25,21-33,20

²⁴ Ex 34,29-30

²⁵ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 95

nepříjemný až smrtící (jako například pro „zlobry“ - v originále trolly, kteří na denním světle zkamení).²⁶

V této souvislosti se objevuje ještě jeden komplikující motiv. Totiž ve Válce o Prsten Sauron, kterého lze považovat za Melkorova dědice, a který je „jen o to méně zlý než jeho pán, že dlouho sloužil jinému než sobě. Ale v pozdějších letech povstal jako Morgothův stín a přízrak jeho zášti...“²⁷ a Saruman, který ho napodoboval,²⁸ byli schopni naopak vytvořit nové skřety a zlobry (skurut-hai a Olog-hai)²⁹, kterým světlo příliš nevadilo. Teze o propadu od světla do temnoty se tím poněkud komplikuje. Na tomto místě se zdá, jakoby i ti, kdo se odvrátili od světla a kdo se bouří proti stvořiteli, měli účast na skutečném tvoření (vzdor tomu, co se píše v 2.1.1.), či jakoby jejich temnota byla již dost silná na to, aby se mohla přiblížit ke světlu a odolat mu. Najednou tedy už neplatí, že „už to je zárukou ... blízkého vítězství, když tma je přinucena pustit se do otevřeného boje. Tma miluje temnotu, a je-li donucena přistoupit ke světlu, je už tím ztracena.“³⁰

Můžeme v tom však vidět i jakousi obzvláštní zvrácenost jejich tmy, která převrací přirozený řád věcí. Podobně také Ungoliant vytváří temnotu, která je více než jen nepřítomnost světla (viz kapitola 2.3.1.). Nelze tedy asi hovořit o tom, že by Sauronova temnota byla výrazně menší než Melkorova, a proto, že by se snad mohla vystavit světlu. Spíše se stává ještě horší, zvrácenější a rafinovanější.

Rovněž Bible spojuje tmu se špatností - J 3,19 „ale lidé si zamilovali více tmu než světlo, protože jejich skutky byly zlé“.

²⁶ Tolkien, J. R. R.: Hobit, s.

²⁷ Tolkien, J. R. R.: silmarillion, s. 26

²⁸ Tolkien, J. R. R.: Pán prstenů - Dvě věže, s. 153

²⁹ Tolkien, J. R. R.: Dodatek F in Pán prstenů – Návrat krále s. 385-6

³⁰ Fichte, Johann Gottlieb: Pojem vzdělance, s. 36

2.2. Dualismus – (ne)vyváženost sil

2.2.1. Nekonečnost konfliktu

Nyní, když máme úvod o světle a tmě jakožto o dobru a zlu, měli bychom zodpovědět otázku, zda pozice temnoty a světla v *Silmarillionu* nejsou přinejmenším vyrovnané.

Podle knihy *Splintered Light* „Shromažďující temnota je občas prolomena záblesky světla, někdy jasnými, jindy tlumenými, které však vypadají jasněji v kontrastu s obklopující temnotou. Světlo a tma jsou nyní zavedeny jako polarity existence, každá odvozující smysl z druhé, každá dávající smysl zápasu, jímž je lidský život.“³¹ Skutečně se může zdát, že jsou síly světla a tmy velkou část děje *Silmarillionu* takřka vyrovnané.

Například i příchod Noldor do Středozemě ve vší jejich skvělosti a s odrazy božského světla ve tvářích (ačkoli vzhledem k hříchům, jichž se dopustili cestou, je nelze jednoznačně přiřadit k silám světla), a ještě k tomu za vysvitnutí slunce a měsíce, způsobí i přinejlepším jen dočasný pat ve válce o Středozem.³² A jak odloučení od světla trvá, a Morgothem zaseté rozpory a lži rostou, připravuje se také jeho vítězství. A zase - když se jeho vítězství zdá téměř úplné, odpouští Valar elfům a přicházejí na pomoc a poráží ho na hlavu.³³ Avšak tak, jako ani on nebyl schopen porazit elfy docela, jeho zlo v podobě lži a Saurona i tuto katastrofickou porážku přečkává a pak opět triumfuje.

A budeme-li sledovat příběh až na konec Pána prstenů, dozvídáme se sice i o porážce Saurona coby čelního protagonisty zla, ale o finální porážce zla nezjistíme nic. Skutečně i hobiti cestující po všech útrapách vítězně domů zjišťují, že zlo trvá, neboť Kraj během jejich hrdinských dobrodružství ovládl a

³¹ Flieger, Verlyn: *Splintered light*, s. 119

³² Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 93 a dále

³³ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 214-218

pokazil Saruman. I on je později poražen a to definitivně. (A výjev z chvíle jeho smrti není nepodobný konci Saurona - v obou případech se objeví jejich podobizna z dýmu hledící k západu a je následně rozváta větrem).³⁴ Můžeme to interpretovat jako finální boj, kterému se nevyhnou ani ti, kdo se snaží od všech konfliktů držet dál (tak jako hobiti, ale rovněž jako Spojenci před druhou světovou válkou, když obětovali i Československo proto, aby se vyhnuli válce, ale nic jim to nepomohlo)³⁵, ale lze v tom vidět i výstrahu, že přemožením jednoho zla nebyla přemožena všechna zla.

A dále – půjdeme-li po dějové linii, můžeme spekulovat o osudu celé řady Sauronových služebníků, z nichž mnozí byli potomci Numenoru (jako například „Sauronova ústa“).³⁶ Každý z nich by si mohl zařídit vlastní malé království, které by pokračovalo ve stylu jejich pána. A připomeňme si právě i katastrofický Pád Numenoru, který kdysi začínal jako skvostný svět osvícených lidí.³⁷ Proč by do budoucna nemohl takto padnout Aragornův potomek?

V nastíněném příběhu, kdy větší temnotu sice nahradí menší, ale vždy se nějaká taková najde, si lze zoufat, že tomu nikdy nebude konec. A s tím, jak ze Středozemě odcházejí elfové, se svět „zmenšuje“ a tak třeba nakonec zůstane u poměrně vyrovnaných válek mezi lidmi, které však nemusí být o nic méně zruďné, než jiné.

Spojíme-li tuto poslední myšlenku s tezí, že Silmarillion lze v jistém smyslu chápat jako mytologii pro Anglii (viz. výše), můžeme vidět i současné války jako protažení tohoto konfliktu, z něž sice magie a elfové vymizeli, ale jen za dvacáté století se hned několikrát svět ocitl na pokraji totální zkázy.

³⁴ Tolkien, J. R. R.: Pán prstenů - Návrat krále, s. 200 a 264

³⁵ http://cs.wikipedia.org/wiki/Neville_Chamberlain

³⁶ Tolkien, J. R. R.: Pán prstenů - Návrat krále, s. 144

³⁷ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 223-240

Lze se domnívat, že i v tom je zakomponována zkušenost člověka (Tolkienu), který vzdor očekávání zářných zítřků dostal dvě nejhorší války v historii. On sám na vlastní kůži zažil brutalitu první světové války (a ztratil tam většinu přátel z mládí),³⁸ a o dvacet let později, když se mnozí domnívali, že se lidstvo z předchozího konfliktu poučilo, přišel další, a ještě horší.

V celém Silmarillionu také zcela chybí popis finálního konce. Narozdíl od Bible není postaven kompletně od začátku až do konce (Od stvoření v Genesi po nový Jeruzalém ve Zjevení). Zůstává až podezřele otevřený.

Zlo v zásadě pochází od Melkora (který je ovšem později poražen) podobně jako v křesťanství od ďábla (Hada), ale definitivní porážka zla v podobě proroctví druhého příchodu Kristova chybí. Pokřivení tvorové, stejně jako lži, které odcizili lidi od elfů a elfy od Valar a také jednotlivé rody lidí a elfů navzájem, přečkávají dále a žijí si vlastním životem.

Je samozřejmě jasné, že Tolkien nemohl rozpracovat celé dějiny svého světa od počátku až do konce, alespoň ne v šíři, která vznikla skloubením jeho již poměrně uceleného díla s Pánem prstenů.³⁹ Snad původní verze mohla končit porážkou a vyvržením Melkora za hranice světa a návratem Noldor do Valinoru, což by mnohem lépe připomínalo definitivní konec. Současná podoba Silmarillionu, kterou už Tolkien nestihl dodělat, na konci zůstává i s Pánem prstenů až podezřele otevřená.

Vidíme tedy, že dobro a zlo zde víří ve vzájemném konfliktu, v němž se vítězství přelévá z jedné strany na druhou. A konec v nedohlednu. Zde uvedené skutečnosti snadno přivádějí k myšlence věčného zápasu dvou protikladných sil, z nichž ani jedna nemůže skutečně zvítězit.

³⁸ Carpenter, Humphrey: J. R. R. Tolkien - životopis, s. 77-82

³⁹ <http://www.youtube.com/watch?v=HkmNHP58OhU>, 1:44:00

2.2.2. Žádoucnost tohoto stavu

Máme-li tedy tyto dvě síly, předpokládejme prozatím prostě, že ani jedna nemá výrazně navrch, a zamysleme se nad tím, jestli takový stav lze považovat za správný a věčný.

Polarita světla a tmy (dobra a zla) měla vliv i na samotné utváření světa a nese podle knihy Pán prstenů a filosofie (která ke své škodě příliš nerecipuje Silmarillion) určité paralely s taoismem, v němž však protikladné síly jing a jang nelze označit jednoduše za dobro a zlo a naopak jejich rovnováha je dobrem, zatímco narušení této rovnováhy zlem.⁴⁰ Toto pojetí může vypadat lákavě, vždyť i v Silmarillionu hraje polarita dobra a zla (světla a tmy) zásadní vliv na utváření reality (viz níže), ale z hlediska Tolkiena stejně jako Bible ho musíme chápat jako mylné. Tolkien totiž spojuje světlo s dobrem a temnotu se zlem, jak je to ostatně na Západě zvykem⁴¹ a odpovídá to i biblické tradici (např. již zmíněný J 3,19 „ale lidé si zamilovali více tmu než světlo, protože jejich skutky byly zlé“).

V Tolkienově světě „tento stav (*rovnováhy*) neexistoval vždycky a měl by skončit. ... Cílem je porážka sil temnoty, ne se s nimi smířit.“⁴² Toto tvrzení samozřejmě ještě neříká, že je možné porážky zla dosáhnout. Nicméně jasně udává, kam se člověk má postavit, o co usilovat, byť třeba zdánlivě marně. Právě činy těch, co se postavili na stranu světla, byť třeba v beznadějně situaci, lze považovat za „záblesky světla, jež občas prorážejí temnotu“, o nichž jsme mluvili v 2.2.1.

Snad lze tento poslední motiv srovnat například se zápasem biblického proroka Jeremijáše, kterého Bůh pověří zvěstováním špatných zpráv, aniž by

⁴⁰ McMahon, Jennifer L. a Csaki, B. Steve: 14. Mluvicí stromy a chodící hory: Buddhistická a taoistická témata v Pánu prstenů, s. 284-6

⁴¹ McMahon, Jennifer L. a Csaki, B. Steve: 14. Mluvicí stromy a chodící hory: Buddhistická a taoistická témata v Pánu prstenů, s. 286

⁴² McMahon, Jennifer L. a Csaki, B. Steve: 14. Mluvicí stromy a chodící hory: Buddhistická a taoistická témata v Pánu prstenů, s. 285-6

mu slíbil, že to k něčemu bude, nebo dokonce, že dostane odměnu.⁴³

U Tolkiena rozhodně není role temnoty úplně jasná, ale v žádném případě není vykreslována nikterak kladně, leda snad právě v polaritě, která umožňuje hrdinské skutky a jiné krásné věci, které by jinak nevznikly. Například mráz, který má být silou ničení proti vodě (jež zde oproti chápání starověkého člověka není zlou silou,⁴⁴ ale zaznívá v ní ozvěna Velké hudby⁴⁵) dá vzniknout kráse sněhové vločky.⁴⁶ Nejvyšší z Valar Manwë říká: „...Tak, jak nám řekl Eru, bude do Eä uvedena předtím netušená krása a ještě bude dobře, že bylo zlo.“ Ale Mandos na to řekl: „A přece zůstane zlem. ...“⁴⁷ A Mandos, strážce Domu mrtvých, „nic nezapomíná a ví všechno, kromě toho, co ještě patří do Iluvátarovi svobody.“⁴⁸

Můžeme vidět, že ani hrdinská smrt na straně světla po vzoru Beowulfa, není zcela marná (o tématu smrti ještě budeme mluvit). To nejlépe ukazuje příběh Túrina Turambara, který se vymyká i ostatku Silmarillionu svou tíživou tragičností a zároveň neopakovatelnými hrdinskými činy.

Túrin, syn největšího válečníka lidí Húrina, se stal mocným bojovníkem, ale Morgoth jej proklel a donutil jeho otce dívat se na zlo, jež Túrina následkem toho provázelo. A Túrin kam přišel, tam si získal srdce lidí i elfů a vykonal mnohé hrdinské činy, ale vždy zároveň na své přátele přivolal zlo, takže by nakonec snad bylo lépe, kdyby mezi ně nebyl přišel. To on přiměl elfy z království Nargothrond aby se přestali skrývat a začali opět otevřeně bojovat a dosáhl díky tomu velkých vítězství, zároveň však na Nargothrond přilákal pozornost nepřítele, který vyslal otce všech draků Glaurunga a Nargothrond,

⁴³ Jr 1

⁴⁴ Starý Zákon – překlad s výkladem, svazek 2.: Exodus-Leviticus, str. 89

⁴⁵ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 14

⁴⁶ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 14

⁴⁷ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 86

⁴⁸ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 23

který odolával dlouhé věky, rázem zanikl. Nakonec však právě Túrin Glaurunga zabil. Ale i tento velký čin dostal hořkou pachut', protože se v ten moment ukázalo, že Túrinova žena byla ve skutečnosti jeho sestrou, kterou drak kdysi připravil o paměť. Spáchala tedy sebevraždu a Túrin hned po ní.⁴⁹

Právě v tragédii tohoto příběhu se zlo s dobrem zdá tak vyvážené, jako nikde jinde, a snad právě z tohoto příběhu nejlépe vidíme, že u Tolkiena skutečně nejde o nějakou žádoucí vyváženost dvou protikladných principů jako v taoismu, protože tato sice umožnila hrdinské skutky hodné skládání písní, vedla však nakonec jedině ke tragédii a smutku. A naopak - to, že se Túrin postavil na stranu dobra, byť výsledky toho lze považovat za dvojznačné, ukazuje, na kterou stranu se má člověk postavit i tváří v tvář jistému konci.

Obzvlášť tento příběh tak má výrazné rysy severské mytologie, v které se hrdina zpravidla postaví na stranu dobra, přestože nakonec zákonitě prohraje. Stát na straně dobra a vést svůj boj odsouzený k prohře není marné. Více se k tomuto tématu pojednává v 2.2.4b.

2.2.3. Fakticita tohoto stavu – nařčení z manicheismu

Když nyní vidíme, že (zdánlivý) dualismus není u Tolkiena žádoucí, můžeme vidět temnotu jako skutečně zlo. Zbývá však zodpovědět otázku, zda má dobro a zlo doopravdy vyrovnané síly. Na prvním místě se v této souvislosti vypořádejme s manicheismem. Ten kniha Pán prstenů a filosofie definuje: „Z hlediska manicheismu dobro a zlo neustále bojují o nadvládu nad světem a vzhledem k tomu, že jejich síly jsou vyrovnané, není jasné, jaká síla nakonec vyhraje, tedy je-li to vůbec možné. V současné kultuře se tento manicheistický názor zřejmě nejlépe obráží ve filmech Hvězdné války, v nichž má Síla jak dobré, tak zlé stránky a ani jedna z nich není výrazně mocnější než

⁴⁹ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 172-196

druhá. ... Věřili (*manichejci*), že je možné, aby věci byly pouze dobré, pouze zlé, nebo cosi mezi tím. ... to, co pozorujeme, jsou pouze viditelné výsledky konfliktu mezi dobrem a zlem probíhajícím ve vesmírném rozsahu.⁵⁰

I vnitřní konflikt lidí lze chápat za součást tohoto boje. Postavení doprostřed tohoto konfliktu si musí vybrat. Můžou zvolit dobro (a snad by i měli) a dělat co mohou, ale jestli to bude něco platné a povede to k vítězství jedné strany, zůstává otázkou. Z tohoto pohledu tedy i vnitřní konflikt Froda, zda si nasadit nebo nenasadit prsten, je jen součástí tohoto kosmického konfliktu.⁵¹ Můžeme vidět spojnicí od Prstenu přes Saurona až k Melkorovi a vzniku zla. Vidíme, že takto pojatý, má Tolkienův svět mnoho manicheismu podobného.

Přesto však i zmíněná kniha Pán prstenů a filosofie jasně ukazuje, že Tolkienův svět není manicheistický. Výmluvně to vysvětluje Elrond ve Společenstvu prstenu: „Na začátku totiž nic není zlé. Ani Sauron nebyl.“⁵² Prostě podle Tolkiena neexistuje nic bytostně zlého, a to ani Prsten, protože i ten se skládá z naprosto obyčejných (neutrálních) látek a jen Sauronova vůle v něm ukrytá z něj dělá „naprosto zlý“.⁵³

V této otázce je právě škoda, že zmíněná kniha nerecipuje *Silmarillion*, který už byl v době jejího psaní vydán, protože by se díky němu mohl značně rozšířit její obzor Tolkienova pojetí dobra a zla.

V *Silmarillionu* prostě jednoznačně neexistují nějaké dva bohové (nebo principy), kteří spolu zápasí. Jasně je udán jen jeden konkrétní stvořitel, jemuž se jen některá jeho stvoření vzbouří. Ale jak se mohlo dobré stvoření vzbouřit dobrému stvořiteli? Je možné také uvažovat o otázce, že tento Bůh do sebe zahrnuje oba principy – dobro a zlo, temnotu a světlo. O tom se pojednává

⁵⁰ Davidson, Scott A.: 8. Tolkien a podstata zla, s. 160

⁵¹ Davidson, Scott A.: 8. Tolkien a podstata zla, s. 161

⁵² Tolkien, J. R. R.: Pán prstenů - Společenstvo prstenu, s. 253

⁵³ Davidson, Scott A.: 8. Tolkien a podstata zla, s. 161-2

v kapitole 2.3.

2.2.4. Tolkienův životní dualismus

Určitého pochopení takto tragického pojetí zápasu světla a tmy můžeme dojít na základě Tolkienova vlastního chápání tohoto konfliktu a světa kolem vůbec.

Všeobjímající temnotu a tragiku i těch nejhrdinějších skutků, kterou však přece prozařují záblesky světla (byť řídké), které se zdají příliš jasné, než aby na ně temnota stačila, můžeme hledat už v osobnosti autorově. Humphrey Carpenter, jenž napsal jeho životopis, píše, že „byl (*Tolkien*) od přírody veselý člověk“, ale od smrti matky získal „ještě druhou stránku, soukromější,... Ta dovedla propadat záchvatům hlubokého zoufalství. ... Neexistuje žádné bezpečí. Nic nepotrvá. Žádná bitva není vyhraná jednou provždy.“⁵⁴

Tolkienova matka vzdor rodině konvertovala ke katolictví, což ji dostalo do hmotné nouze a uspišilo její smrt. Pro něj tak prý katolictví bylo na jedné straně silně spojeno s matkou, na straně druhé mělo podíl na její ztrátě a jeho víra tak byla smíšená s pocitem nenapravitelné ztráty.⁵⁵ Tuto smíšenost musíme považovat za naprosto konstitutivní pro pochopení jeho pojetí dobra a zla.

Knihy *Splintered Light* však s tímto názorem polemizuje s výtkou, že je příliš zjednodušující.⁵⁶ Roli temnoty u Tolkiena vidí kromě pocitu ztráty spojeného s křesťanstvím přímo v křesťanství samotném. Má zde na mysli učení o Pádu (jehož variantou v *Silmarillionu* se budeme ještě zabývat), které „vede nutně k myšlence, že nedokonalost je stav věcí na tomto světě, a lidské akce, i když nadějně, nemohou jít nad tuto nedokonalost.“⁵⁷ Tolkien sám píše: „Ve skutečnosti jsem křesťan a také římský katolík, takže nečekám, že historie

⁵⁴ Carpenter, Humphrey: *J. R. R. Tolkien - životopis*, s. 35

⁵⁵ Flieger, Verlyn: *Splintered light*, s. 3

⁵⁶ Flieger, Verlyn: *Splintered light*, s. 3-4

⁵⁷ Flieger, Verlyn: *Splintered light*, s. 4

bude něco jiného než 'dlouhá porážka' – ačkoli obsahuje nějaké známky či záblesky konečného vítězství.⁵⁸

Minulost (světovou i osobní) tedy Tolkien prý vidí zahalenou v temnotě, ale zároveň náhle osvětlovanou nedosažitelnou vidinou bílého Světla. Jinými slovy má „vizi naděje“ a „zkušenost zoufalství“.⁵⁹

Tento pesimismus spojený s optimismem se obtiskl do jeho díla právě v polaritě temnoty a světla. A do děje Silmarillionu v trvajícím úpadku a skutečně v jedné „dlouhé porážce“. Kvůli tomu pak má temnota v jeho díle zdánlivě většinu času navrch a jen její nečetné (byť razantní) porážky nás ubezpečují o tom, že má velice mocnou protiváhu. Při čtení Silmarillionu více než třeba Pána prstenů na nás dýchne trocha toho pesimismu, který Tolkien životně zastával.

2.2.4b. Tolkienovy mytologie

Tolkienovu životní dualitu můžeme také vidět v rozdílu dvou „mytologií“, které pro něj byly zásadní. Jednou z nich je, jak se píše výše, křesťanství, tou druhou pak mytologie severská, zvláště Edda a Kalevala. V severských mýtech člověk bojuje svou „bitvu s nehostinným světem a potomky temnoty, která končí pro všechny, dokonce i pro krále a hrdiny, porážkou.“ Pro Tolkiena je pointa „v kráse a slávě zhouby takové bitvy, která se stává ještě krásnější a slavnější právě tím, že nevyhnutelně končí smrtí.“⁶⁰ Ani zde se však nevybízí k netečné zoufalosti, k nějaké neutralitě, či poklonkovaní silám temna. Boj, třebaže zákonitě končí prohrou světla, zůstává stále bojem dobra a zla. A člověk volí dobro, přestože si dokáže spočítat výsledek.

V této souvislosti je záhodno připomenout kromě Tolkienova oblíbeného

⁵⁸ Tolkien, J. R. R.: Letters, s. 255 (in Flieger, Verlyn: Splintered light, s. 4)

⁵⁹ Flieger, Verlyn: Splintered light, s. 4

⁶⁰ Flieger, Verlyn: Splintered light, s. 14

Beowulfa,⁶¹ také jeho vlastní postavy Húrina a Huora, výše zmíněného (2.2.2.) Túrina (jemuž prakticky nikde nemůžeme podsouvat zlé úmysly, přestože jeho boj způsobí tragédii mnohým) a také krále Theodéna (byť jeho takto vykresluje především film *Pán prstenů* Petera Jacksona), kteří se rozhodnou bojovat předem prohranou bitvu se silami temnot.⁶²

Za druhou „mytologií“ pro Tolkiena podstatnou musíme považovat křesťanství. Jestliže severská eschatologie je, jak se píše výše, pesimistická a ústí v porážku dobra (ale přece stojí za to, aby byla bojována a i po prohře zůstává velkolepou), křesťanskou eschatologii musíme vidět jako pozitivní. V ní se zcela jednoznačně vyhlíží lepší konec.

Ve svém eseji *O pohádkách* píše Tolkien o „útěše šťastného konce“ jako o nutné součásti každé pohádky (v této definici pak ale zřejmě bohužel za pohádky nemůžeme považovat mnohé „pohádky“ Hanse Christiana Andersena, které často končí smutně – například *Děvčátko se sirkami*). Pohádka tak „popírá obecnou a konečnou porážku (navzdory mnohým dokladům o ní) a v tom je evangeliem, poskytujíc prchavý záblesk Radosti, Radosti za hradbami tohoto světa,...“⁶³ Takovouto útěchu nazývá tamtéž také eukatastrofou. „Evangelia v sobě mají pohádkový příběh, anebo příběh větší, který veškerou podstatu pohádek zahrnuje.“⁶⁴ Jinými slovy se dá říct, že pohádka takto definovaná odkazuje k radosti evangelia, což se mimo jiné i Tolkienovi samému výborně podařilo (podle mého názoru) v *Hobitovy* a *Pánovi prstenů*. Příběh evangelíí má podle Tolkiena však na rozdíl od pohádkových eukatastrof tu výhodu, že je skutečný a historický.⁶⁵

Příběh Krista se tedy stává skutečným únikem (únik také patří mezi nutné

⁶¹ Flieger, Verlyn: *Splintered light*, s. 11-19

⁶² Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 168; Tolkien, J. R. R.: *Návrat krále*, s. 95-100

⁶³ Tolkien, J. R. R.: *O pohádkách*, in *Netvoři a kritikové*, s. 171

⁶⁴ Tolkien, J. R. R.: *O pohádkách*, in *Netvoři a kritikové*, s. 173

⁶⁵ Flieger, Verlyn: *Splintered light*, s. 29

prvky pohádky⁶⁶) z tragédie Padlého světa, „odpuštěním vin, slibem znovusjednocení a výhledem ke konečnému Happyendu.“⁶⁷ Jednoznačně Tolkien trvá na učení o spáse. „Člověk na zemi je odsouzen k prohře, ... Ale to jen tam, kam člověk může dohlédnout. ... Za tím je ale naděje.“⁶⁸

Temnější stránku Tolkienovu, vzatou ze severských mýtů, tedy vyvažuje příklon ke křesťanství, který možná sám o sobě také není zrovna růžový (učení o Pádu nelze považovat za právě radostný pohled na svět), ale jednoznačně se drží naděje. Přes všechny peripetie bude konec rozhodně dobrý. Na rozdíl od reálné zkušenosti Padlého světa, kterou Tolkien sám zažil ve ztrátě matky a v děsu první světové války, se však musí tato naděje uchopit toliko pouhou vírou a i tak zůstane nejasnou vizí.

Z obou mytologií je pro tuto práci stěžejní právě role dobra a zla, které se jasně rozlišují a jednoznačně ukazují, na kterou stranu se má člověk přidat, byť by to bylo slovy Sarumana řečenými Gandalfovi „nemoudré“⁶⁹ stejně jako v severských mýtech.

Vidíme, že obě polohy, jak temná, tak světlá zůstávají v obou „mytologiích“ přítomny. Důležité však je, že speciálně Beowulfa (a snad tedy i leccos jiného ze severských legend) Tolkien četl jako „křesťanské psaní o pohanské minulosti“, „že sympatizuje se zoufalstvím je jasné, ale stejně jasné je, že to pro něj nijak neodporuje křesťanství.“⁷⁰ „Lidstvo totiž žije v padlém světě, v nepřátelském prostředí, v němž je člověku souzeno zemřít.“⁷¹ A jak sám říká: „Neexistuje nic jako přirozená smrt. ... Každý člověk musí zemřít, ale pro každého je jeho smrt nehodou, ... neospravedlnitelným násilím.“⁷² Křesťanství

⁶⁶ Tolkien, J. R. R.: O pohádkách, in Netvoři a kritikové, s. 245-6

⁶⁷ Flieger, Verlyn: Splintered light, s. 29

⁶⁸ Flieger, Verlyn: Splintered light, s. 30

⁶⁹ Tolkien, J. R. R.: Pán prstenů – Společenstvo prstenu, s. 291

⁷⁰ Flieger, Verlyn: Splintered light, s. 17

⁷¹ Flieger, Verlyn: Splintered light, s. 18

⁷² <https://www.youtube.com/watch?v=HkmNHP58OhU> 1:06:35

však nabízí radostnější výhled.

2.2.4c. Tolkienova válka

Otázka smrti a její role v Tolkienově díle bude pojednána níže, souvisí s ní však úzce téma světové války, které zákonitě ovlivnilo celé jeho dílo. Války ve Středozemi tím dostávají nový rozměr, kterého si nemusíme všimnout, ale vypravěčsky dodávají knihám sílu, protože (možná podvědomě) obsahují řadu autobiografických prvků.

Tolkien byl nasazen jako komunikační důstojník v první světové válce. V té samé válce také záhy zemřela většina jeho nejlepších přátel.⁷³ Právě tou dobou začal psát první verzi Silmarillionu. Můžeme zajisté v několikasetletém obklíčení Morgotova Angbandu vidět pat na liniích této války s tisíci oběťmi a žádným velkým výsledkem na obou stranách.

Některé dokumenty dokonce přímo hledají oblast, která se po bombardování podobala Mordoru apod.⁷⁴ Tolkien se však takovéto přímočaré alegorii bránil. „Mně ... byla alegorie ve všech svých projevech srdečně protivná od chvíle, kdy jsem ... ji poznal.“⁷⁵

Spíše tedy můžeme hovořit o tom, že když Tolkien popisuje válku, velmi dobře ví, o čem mluví a ukazuje archetypálně to, co válka (každá) způsobuje na lidech i na krajině. Spolu s výše uvedeným dokumentem pak můžeme vidět ve třech hobitech, kteří se po válce dokáží vpravit zpět do života, archetyp lidí, kteří se s válkou dokázali vyrovnat, a ve čtvrtém Frodovi (který zjistí, že Kraj zachránil, ale ne pro sebe)⁷⁶ zase archetyp lidí, kteří po přestátých hrůzách prostě již nebyli schopni začít opět normálně fungovat. Něco takového není otázkou jen první světové, ale každé války, i té v Silmarillionu. Velkou cenu

⁷³ Carpenter, Humphrey: J. R. R. Tolkien - životopis, s. 77-82

⁷⁴ například dokument <https://www.youtube.com/watch?v=-JG6vK0NmDY>

⁷⁵ Carpenter, Humphrey: J. R. R. Tolkien - životopis, s. 169

⁷⁶ Tolkien, J. R. R.: Pán prstenů – Návrat krále, s. 273-4

Tolkienova díla lze vidět právě v tom, že málokterá další kniha z žánru fantasy, sci-fi a podobných, nám nabízí totéž.

Chceme-li, můžeme v tom vidět i určité výchovné varování, že z války neodcházejí jen hrdinové po svých a dokonce i s nepoškozenými účesy, jak to nabízí mnohé filmy (například trilogie *Hobit* podle Petera Jacksona), ale mnozí z těch nejstatečnějších anebo nám nejbližších umírají a to ani nikterak slavně – jako například král Theodén nebo Boromir.

V rámci souboje dobra a zla můžeme říct, že i válka za dobrou věc poškodí lidi i krajinu zrudným způsobem, jaký můžeme vidět v obraze *Mrtvých močálů*. „sveřepé, zlé tváře a ušlechtilé smutné tváře. Mnoho hrdých a krásných tváří s vodním bílým ve stříbrných vlastech. A všechny v rozkladu, všechny hnilobné, všechny mrtvé.“⁷⁷ Přesně takovýto zážitek zřejmě Tolkien pořídil v zákopech v místech rozoraných granáty na měsíční krajinu, kterou déšť zase proměnil na jedno velké smrduté bahno.

Válka náhle v tomto obraze přestává být hrdinnou slavnou záležitostí. A zůstává jen zkázou a ničením. Jejím hlavním výsledkem jsou mrtví.⁷⁸

Nemůžeme ovšem Tolkienovi jen tak podsouvat zásadní protiválečné nálady. Jak jsme již výše řekli, v jeho díle se tak jako v Bibli a v severských mýtech má člověk postavit na stranu dobra a bojovat, byť třeba k hořkému konci. Politika *apeacementu*⁷⁹ vůči Sauronovi či Morgotovi se ukazuje stejně chybná, jako byla proti Hitlerovi - jen dává protivníkovi čas nabrat více sil k boji. Přesto u Tolkiena každá válka zůstane zlem a po ní spíše než sláva zůstane vždy smrt. A svět po ní už nikdy nebude stejný.

Například Kraj poté, co ho Saruman „znesvětil“, a dokázal tak, že se nelze před konfliktem dobra a zla schovat, Sam sice obnovil pomocí nejlepších

⁷⁷ Tolkien, J. R. R.: *Pán prstenů – Dvě věže*, s. 210

⁷⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=lQNP0szeMNO>

⁷⁹ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Appeasement>

dostupných prostředků, totiž kouzelnému prachu od elfů (a svým způsobem se tím Kraj i vylepšil),⁸⁰ ale ani takové prostředky nevrátí život mrtvým a neobnoví původní nostalgickou krásu.

2.2.5. Konec zla

V kapitole 2.2.1. se popisuje konflikt dobra a zla jako zdánlivě nekonečný. Důvod je ten, že Silmarillionu zcela chybí příběh o konci světa například tak, jak jej uvádí v posledním díle svých Letopisů Narnie C. S. Lewis. Protože nám Tolkien neříká, jak svět skončí (jestli vůbec), můžeme se mylně domnívat, že konflikt potrvá navěky. Ale tento motiv také výslovně chybí. Dá se hovořit až o „příliš nápadném mlčení“.

Nicméně z celku knihy můžeme v drobných narážkách vyčíst, že se konec světa beze vší pochybnosti skutečně očekává.

Jednu z možností, jak si toto „hlasité ticho“ vysvětlit, lze nalézt v samotném vztahu Silmarillionu k našemu světu. Když C. S. Lewis psal své Letopisy Narnie, nechal v nich postavy z našeho světa a času proniknout do světa paralelního, který však má s tím našim úzkou spojitost. Lze to chápat jako součást pohádkového „jako kdyby“⁸¹. Vlastně nám ukazuje, jak by mohl příběh křesťanství vypadat v světě s poněkud jinými pravidly.⁸² A vyvolává touhu „Kéž by“.⁸³

Tolkienův svět se k tomu našemu váže o poznání složitěji. Již výše jsem napsal, že zcela původně měl Silmarillion snad být onou chybějící mytologií pro Anglii.⁸⁴ Svým způsobem tedy popisuje mýtické předdějiny našeho světa⁸⁵ podobně jako třeba řecké báje a pověsti. I v nich se mohou na mapě reálného

⁸⁰ Tolkien, J. R. R.: Pán prstenů – Návrat krále, s. 266-270

⁸¹ Tolkien, J. R. R.: O pohádkách, in Netvoří a kritikové, s. 154?

⁸² Hošek, P.: Kouzlo vyprávění, s. 83

⁸³ Tolkien, J. R. R.: O pohádkách, in Netvoří a kritikové, s. 154

⁸⁴ Carpenter, Humphrey: J. R. R. Tolkien - životopis, s. 85-6

⁸⁵ Carter, Lin: Zákulisí Pána prstenů, s. 159

světa objevovat místa a tvorové, které na dnešních satelitních mapách nenajdeme.⁸⁶ Přesto Středozem rozhodně nelze přiložit na mapu západní Evropy a hledat, kde v Anglii by snad mohl být Kraj.⁸⁷

(Jen na okraj: pokud bychom chtěli najít Kraj a hobity, bylo by to prý anglické hrabství Worcester, ne však kvůli zeměpisné poloze, ale kvůli nátuře jeho obyvatel.)⁸⁸

Takže pokud přijmeme, že Středozem sice je oním „druhotným světem“ představeným v úvodu, ale takovým, který do jisté míry vypráví příběhy z našich mýtických dějin (viz 1.1.) a budeme se k tomu držet Tolkienova náboženského přesvědčení, uvidíme, že faktický konec dějin v Silmarillionu by měl být totožný s naším koncem dějin. Proto by Silmarillion musel končit naší budoucností a jako takový by dosáhl skutečně obludných rozměrů. S trochou nadsázky snad můžeme říct, že padlý svět Silmarillionu ještě čeká na příchod Krista a pak na jeho druhý příchod, a i proto zatím musí být tak temný.

Protože se, jak se píše výše, jedná skutečně o „druhotný svět“, není možné a snad ani správné takto přímo spojovat naše dějiny se Silmarillionem. Tak jako nemůžeme přiložit mapu, nemůžeme určit ani časové období, v kterém by se vše mělo odehrávat. Chcete-li, je to podobné, jako když se pokusíte spočítat, v kterém roce před Kristem Bůh stvořil Adama nebo kdy se narodil praotec Čech.

I druhotný svět se však stále silně váže k našemu, vždyť podle Tolkiena tvoříme podle „řádu, jenž nás stvořil.“⁸⁹ A dále: „Člověk, podstvořitel, naplňuje Boží záměr tvořením fantastického světa, který nutně odráží jevy našeho světa. Není to jen hra nebo náhodná nápodoba Boha, ale jeho záměr.“ Takže i

⁸⁶ Carter, Lin: Zákulisí Pána prstenů, s. 90-91

⁸⁷ Carter, Lin: Zákulisí Pána prstenů, s. 37

⁸⁸ Carpenter, Humphrey: J. R. R. Tolkien - životopis, s. 158

⁸⁹ Tolkien, J. R. R.: O pohádkách, in Netvoři a kritikové, s. 162

kdybychom seznali, že na časové ose nemůžeme Silmarillion k našemu světu nijak vztáhnout, stále se pohybujeme v rámci jedné stvořitelkové moci, v jednom stvořitelství aktu.

Středozem tedy můžeme vidět jako svět přecházející pomalu v přítomnost (jedno jestli naší, či nikoli), podobně jako staré eposy a mytologie. Svět se zmenšuje a tím se tomu našemu podobá čím dál více. Jak křesťanství, tak Norské legendy se spíše než na konec „soustředí především na svět před koncem, a Tolkien dělá totéž.“⁹⁰

Výše se píše, že cesta, jakou se pouštětí Letopisy Narnie, je zde nepoužitelná. Lze se domnívat, že, co se konce týče, by nanejvýš příběh Silmarillionu mohl obsahovat nějaké „proroctví konce světa“ podobně jako Zjevení Janovo či jiná apokalyptika.

Nic takového ovšem Tolkien k svému druhotnému světu nenabízí. Ne komplexně. Můžeme však při důkladnějším zkoumání odhalit přeci jen několik zmínek, které jasně evokují, že a jak konec skutečně jednou přijde:

Například se píše, že děti Iluvátarovi a Ainur budou hrát novou Hudbu „až skončí dny.“⁹¹ Dokonce nás tedy Tolkien nenechává na pochybách, že Eru rozhodně nebude přemožen ani upozaděn. Proroctví, jak vidíme, tedy skutečně existuje, byť jen v několika nenápadných zmínkách. Svět bude „přetvořen“ a silmarily skrývající prvotní světlo Stromů „budou shromážděny“⁹² a můžeme se tedy snad i domnívat, že napáchané zlo tak bude odstraněno a vrátí se původně zamýšlený tvar světa, kterého v tomto čase zřejmě už není možné dosáhnout, protože se svět zmenšil a není již například možné doplout ani dohlédnout do Valinoru.⁹³ Lidé tak třeba nakonec opravdu pohlédnou do světla

⁹⁰ Flieger, Verlyn: *Splintered Light*, s. 161

⁹¹ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion* s. 6

⁹² Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion* s. 244

⁹³ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 223-240

(a snad můžeme říct na Boha), jež hledají, ale kterého už za jejich časů není.⁹⁴

Ale právě tak, jako i obnova Kraje uvedená výše (2.2.4c.), ani jakýsi Tolkienovský návrat do ráje není návrat v pravém slova smyslu. „Nikdy ho nebudeme moct znovu nabýt, protože to není cesta pokání, která funguje ve spirále, a není uzavřeným kruhem; možná nabudeme něco podobného, ale na vyšší úrovni.“⁹⁵

Jednotlivé porážky zla (ať už literární či historické), byť řídké, odkazují ke konečné porážce. A vlastně tedy přesně podle Tolkienova přesvědčení obsahují „záblesk Radosti, Radosti za hradbami tohoto světa“,⁹⁶ jak pro svět náš, tak pro svět Silmarillionu. Zároveň tyto porážky zla ukazují, jak daleko se člověk dostane bez zásahů transcendentna (viz. 2.4.).

2.3. Původ zla

Bůh bývá označován jako „dobrý“⁹⁷, či „dobro“, poslouchat ho jako „dobré“. Tím se dostáváme k i pro křesťanství palčivé otázce, jestli „Bůh je dobrý“, anebo „Bůh je mírou dobra“. V prvním případě by ale musel být podřízen dobru jakožto vyššímu obecnému principu. V druhém by udával, co označit za dobro, ale tím by dobro bylo závislé na jeho vůli a nemělo by pro svou konkrétní podobu nějaký jiný důvod, než že on si to tak přeje. Nemohli bychom pak Bohu nárokovat titul „dobrý“ před ostatními náboženstvími, které mají míru dobra pojatou jinak.

Přiznejme si ovšem, že vzhledem ke kulturním rozdílnostem stejně snad ani není možné stanovit jednotnou míru dobra platnou a přijatelnou pro všechny obyvatele této planety, leda na tak obecné úrovni, o které snad ani nemá cenu mluvit. Starozákonní proroci například ostře vystupovali proti obětování lidí (a

⁹⁴ Flieger, Verlyn: Splintered light, s. 124

⁹⁵ Tolkien, J. R. R.: Letters, s. 110 (in Flieger, Verlyn: Splintered light, s. 158)

⁹⁶ Tolkien, J. R. R.: O pohádkách, in Netvoři a kritikové, s. 171

⁹⁷ Ž 34,9

zvláště dětí),⁹⁸ zatímco jiné kultury to prý považovaly za dobré.⁹⁹

Křesťané sami v otázce Boha a dobra nejsou příliš jednotní. Tolkien se (přínejmenším v *Silmarillionu*) kloní spíše k druhé zmíněné možnosti (Bůh určuje co je dobré). Koneckonců Bůh, tak jak ho vyznávají křesťané, sice není jediným lidstvem vzývaným „transcendentem“, ale tato role je mu věřícími nárokována. Křesťanský světový názor v zásadě nepotřebuje pro sebe nějaké vyšší či obecné potvrzení. Tím chci říct, že pokud vyznáváme Boha jako jediného pravého, tak nepotřebujeme (a ani technicky vzato nemůžeme) jeho obhajobu stavět na něčem jiném než na něm samém, tím méně na něčem vyšším, leda za účelem mezináboženského dialogu.

Eru Iluvatar tvoří v principu vše, i když ve Velké hudbě svěří Ainur určité téma, aby ho každý vylepšil podle svého nadání. Ani nejmoudřejší z nich nerozumí celku, Iluvatarovým dětem, či pozdějším událostem, jak jsme už řekli. Ainur podle *Splintered Light* vycházejí ze stvořitele jako jeho různé personifikované aspekty a pod-stvořitelé a proto ani oni nevytvářejí nic, co by nebylo z něho.¹⁰⁰ A právě proto, že nikdo nezná všechny jeho úradky, je těžké říct, co (a jestli vůbec něco) kterým konkrétním dějem myslel.

Můžeme se dohadovat, jestli Melkora stvořil Eru (a stejně tak Bůh d'ábla) schválně takového, aby zákonitě nebo alespoň pravděpodobně musel padnout, anebo skutečně platí to, co říká Elrond výše („Na začátku totiž nic není zlé. Ani Sauron nebyl.“¹⁰¹). Ale i pokud opravdu byl stvořen dobrý a k dobru, nabízí se otázka, proč padl.

Tolkien sám k tomu říká, že „rebelie stvořené svobodné vůle předcházela stvoření světa. A svět jí má v sobě od stvoření zakomponovanou... Pád ... byl

⁹⁸ 2 Kr 17,17

⁹⁹ Levenson, Jon D.: *The Death and Resurrection of the Beloved Son*

¹⁰⁰ Flieger, Verlyn: *Splintered light*, s. 55

¹⁰¹ Tolkien, J. R. R.: *Pán prstenů - Společenstvo prstenu*, s. 253

možnost, když ne rovnou nutnost.¹⁰²

2.3.1. Původ zla v Temnotě a Prázdnostě

Jednu z možností nám nabízí samotný začátek Hudby Ainur. Píše se, že Melkor chodil sám do temnoty, kde hledal Nehynoucí plamen, aby s jeho pomocí mohl tvořit své vlastní věci, když se k tomu Iluvátar nemá, a tam začal pěstovat myšlenky „nepodobné myšlenkám jeho bratří“.¹⁰³ Avšak kde se v něm vzaly tyto myšlenky, které nikdo jiný z Valar neměl, a ti z Maiar, kdo je měli (jako Sauron či nevypočitatelný Ossë), je pak získali od něho? Skoro se nabízí myšlenka, že to temnota ho svedla, že z temnoty pocházely tyto myšlenky.

Pozici temnoty, jako protiváhy Iluvátara, od samého počátku ještě umocňuje postava zrůdné Ungoliant. Ta „sestoupila ze tmy kolem Ardy. ... brala vše, aby nakrmila svou prázdnotu. ... sála všechno světlo, které mohla najít, a předla z něho temné sítě rdousící temnoty, až k jejímu příbytku nepronikalo žádné další světlo, a tak hladověla.“¹⁰⁴ Původ tohoto tvora není nikde uspokojivě vysvětlen. Snad by mohla být jednou z Maiar, neboť se zdá nižšího řádu než Melkor.¹⁰⁵ Její prázdnota, kterou nemohlo nic zaplnit a temnota, kterou šíří, a v kterou pervertuje světlo (tvoří nesvětlo, tmu, jež má oproti své přirozenosti skutečné bytí)¹⁰⁶, však evokuje původ temnější. Zdá se, že obludný pavouk, jehož podobu přijala, je jakýmsi bytostným ztělesněním prázdnoty a temnoty. Stává se ztělesněním toho, co přivedlo Melkora k pádu.

Avšak Tom Bombadil vypráví hobitům o temnotě před příchodem Temného pána, v které ještě nebyl strach.¹⁰⁷ Ani ona tedy podle Elrondova tvrzení v 2.2.3. „nebyla na počátku zlá“.

¹⁰² J. R. R. Tolkien: Letters 286-7 (in Flieger, Verlyn: Splintered light, s. 58)

¹⁰³ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 12

¹⁰⁴ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 65

¹⁰⁵ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 65

¹⁰⁶ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 67; Flieger, Verlyn: Splintered light, s. 112

¹⁰⁷ Tolkien, J. R. R.: Pán prstenů – Společenstvo prstenu, s. 128

Mezi Pánem prstenů a Silmarillionem se místy nacházejí nesrovnalosti (podle Christophera Tolkiena totiž nebyla dokončena právě jen ta poslední verze Silmarillionu, která by ustála srovnávání s Pánem prstenů)¹⁰⁸, ale přesto můžeme předpokládat, že v temnotě původ zla zřejmě nebude. Temnota, jinak označovaná jako prázdno, asi bude prostě prozatímním ničím (kde teprve něco bude potenciale stvořeno) spíš, než bytostným protivníkem Iluvátara.

2.3.2. Původ zla ve zvrácené touze

Melkorův pád, stejně jako všechny ostatní pády, má však jeden podstatný motiv. Tím je žádostivost („touha“). Tato podkapitola úzce souvisí s vnitřním zlem v 3. kapitole.

Ještě před příchodem do temnoty Melkor zatoužil uvést v Bytí své vlastní věci a kvůli nim šel do temnoty,¹⁰⁹ a to jak reálně, tak přeneseně. Pak také zatoužil po Zemi, světle, silmarilech, a vždy z toho vzešlo velké zlo. A stejně tak každý další, který zvráceně toužil vlastnit co mu nenáleželo. Fëanor si přivlastnil světlo, když ho uzavřel do silmarilů (a ty se staly předmětem jeho touhy) a odmítl je vydat Yavanně, z které jejich světlo pocházelo. Tak i již zmíněná Ungoliant „toužila být paní své vlastní žádostivosti. ... a hladověla po světle a nenáviděla ho.“¹¹⁰ A zcela stejně touha po ženě se stala zhoubou Eölovi Temnému elfovi¹¹¹ a jeho synovi Maeglinovi¹¹². A žádostivost po Prstenu způsobila krom dalšího i pád Boromira.¹¹³

Žádostivost se nám pravda nestane odpovědí na tázání po skutečném původu zla, stále totiž trvá otázka, kde se v srdcích vzala. Nemůžeme ji totiž označit za samostatnou entitu, za onoho metafyzického původce. I Ungoliant

¹⁰⁸ <http://www.youtube.com/watch?v=HkmNHP58OhU>, 1:40:00

¹⁰⁹ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 12

¹¹⁰ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 65

¹¹¹ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 115

¹¹² Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 208-210

¹¹³ Tolkien, J. R. R.: Pán prstenů – Společenstvo prstenu s. 371

zřejmě není víc než tvor jí propadlý. Můžeme však chápat žádostivost jako důvod osobních odpadnutí od Boha, o nichž ještě bude řeč, které se pak dohromady stávají tím velkým zlem.

Žádostivost je také jeden ze základních biblických motivů neposlušnosti Izraele a tím spojuje obě knihy našeho zkoumání. Například krále Davida přivedla k hříchu touha po ženě.¹¹⁴ I reptání na poušti, kterého se Izraelci dopouštěli, je jí nezřídka způsobeno. Například v Ex 16 se Bůh rozlítí ne kvůli stížnostem na nedostatek jídla, který lze považovat za reálný problém, ale až když lid propadne žádostivosti a chce proti záповědi manu skladovat do druhého dne či ji sbírat v sobotu.

2.3.3. Zlo parazituje na dobru

To, že Tolkien zřejmě nepovažoval zlo za samostatnou entitu silou srovnatelnou s dobrem, je nasnadě i podle dalšího pojednání z knihy Pán prstenů a filosofie, která jej v této souvislosti porovnává s myšlenkami sv. Augustina.¹¹⁵

Všimli jsme si už, že Tolkienovo pojetí dobra a zla je v Silmarillionu pevně spjato se světlem a temnotou. A stejně tak, jako Ungoliath zřůdně parazituje na světle a tvoří z něj nesyvětlo, zlo parazituje na dobru. Perverzí tohoto přirozeného řádu se stávají činy Ungoliath ještě odpornějšími. Jinými slovy Tolkien zřejmě zastává názor, že „...dobro (*je*) pro zlo naprosto podstatné, ale zlo není podstatné pro dobro. Zlo je jako temnota stínu: k existenci stínu je zapotřebí světla, ale stín k existenci světla potřebný není.“¹¹⁶ Dobro je zkrátka primární. Zlo se tak stává jen prázdnotou po dobru. Vidíme, že toto pojetí vlastně není příliš daleko od původu zla v temnotě (prázdnotě), jak jsme to

¹¹⁴ 2 Sa 11

¹¹⁵ Davidson, Scott A.: 8. Tolkien a podstata zla, s. 163

¹¹⁶ Davidson, Scott A.: 8. Tolkien a podstata zla, s. 163

pojedenali v 2.3.1.

Tímto způsobem představený konflikt jasně ukazuje, kdo zákonitě musí vyhrát. „Temná strana síly“ vlastně ani neexistuje a kdo jí chce sloužit, slouží jen nicotě a sám sobě a zákonitě nakonec prohraje.

Bůh v Tolkienově pojetí tedy nemá reálného protivníka. Všimněme si i toho, že zatímco Iluvátara lze označit za garanta dobra, i nejpřednější protagonist zla je mnohonásobně nižšího řádu a jeho příklon ke zlu se zákonitě musí ukázat jako marný. Zlo pak vzniká právě jen v reakci na dobro, vždyť ani nemůže tvořit nic původního, ale jen pokřivuje k obrazu svému díla jiných tak, jako Melkor pokřivil děti Iluvátarovi do zrudné podoby skřetů.¹¹⁷

Knihy *Splintered Light* však varuje před zjednodušováním, když říká: „Světlo nemůže být poznáno bez tmy.“¹¹⁸ Již z eseje *O pohádkách* vidíme zřetelně, že radost vzniká v kontrastu dobrého konce (ovšem nutného) s reálně hrozící (zdánlivě takřka jistou) prohrou.¹¹⁹ Tato polarita jaksi vyostřuje hrany a umožňuje spáse či radosti z vítězství vyniknout.

Skoro tedy můžeme nabýt dojmu, že světlo nemůže existovat beze tmy. Ještě dále jde s nadsázkou Terry Pratchett ve své knize *Sekáč*: „Světlo si myslí, že dokáže cestovat rychleji než cokoli jiného, ale to se mýlí. I kdyby dokázalo cestovat sebery rychleji, kamkoliv dorazí, všude najde tmu, která tam byla dřív a už na něj čeká.“¹²⁰ Když toto spojíme s poznatkem, že Iluvátarovy příbytky obklopuje temnota a prázdnota, opět nás to přivede k myšlence, že by temnota mohla být primární a světlo sekundární. Již dříve (2.3.1.) jsme však dospěli k závěru, že Prázdno prostě zatím není ničím.

¹¹⁷ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 38

¹¹⁸ Flieger, Verlyn: *Splintered Light*, s. 5

¹¹⁹ Tolkien, J. R. R.: *O pohádkách*, in *Netvoři a kritikové*, s. 171

¹²⁰ Pratchett, Terry: *Sekáč*, s. 236

Lze se domnívat, že z kosmologického hlediska je tma pro světlo podstatná především z hlediska jeho poznatelnosti. Možná by bez dostatečné dávky temnoty lidé nedokázali světlo poznat, ale na jeho vítězství by to nic nezměnilo. I zde platí slova Iluvátara, že „nelze měnit Hudbu jemu navzdory“.¹²¹

Rovněž v biblickém pojetí (z něhož ostatně sv. Augustin coby křesťan vycházel) nenacházíme nějakého Božího rovnocenného protivníka. Můžeme hovořit o vzbouřených stvořeních a snad i padlých andělech, ale ostatní bohové (a to ještě většinou ne nutně garanti Zla, ale spíše konkurenti) jsou jen „vyrobení rukama“¹²² a tedy ne skuteční.

To, že tradiční guaranty zla zdaleka nelze považovat za Bohu rovnocenné, můžeme vidět například v postavě satana, který je jmenován spolu se syny Božími.¹²³ A přestože původ satana, d'ábla či levjátana¹²⁴ není v Bibli jednoznačně uveden (ostatně i spojitost či rozdílnost těchto postav lze z čistě biblického textu považovat za zmatečnou), nikde se ani v nejmenším nepředpokládá, že by mohli zvítězit. Škod ovšem mohou napáchat mnoho.

Hospodin je vždy vykreslován jako pán nad situací a to dokonce obzvlášť v momentech, kdy to tak nevypadá. Například babylónské zajetí, které by Židé mohli považovat za porážku svého náboženství, interpretuje Bible jako boží trest.¹²⁵ Porážka Hospodina je od začátku nemyslitelná.

Iluvatar v Silmarillionu příliš nevystupuje a ač i jeho zřejmě musíme považovat za pána situace a možnost jeho prohry za nesmyslnou (vzhledem k Hudbě Ainur dokonce snad ještě více než v Bibli, neboť zde Tolkien mluví jednoznačněji), většinu čtení nás autor nechává na pochybách, jak to vlastně

¹²¹ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 13

¹²² Dt 4,28

¹²³ Job 1,6

¹²⁴ např. Zj 12,9

¹²⁵ Jr 32,28-36

dopadne. A po všech těch porážkách elfů se člověk neubrání troše beznaděje, že už to nemůže dobře skončit. V této nejistotě lze snad vidět určitý rozdíl mezi oběma knihami. Časově druhá však tímto strachem připravuje půdu pro radost, jež má odkazovat k ústřednímu tématu té první.

2.4. Zásahy transcendentna v dějinách – záblesky světla skrze temnotu

Pro srovnání konfliktu dobra a zla s Bibli se zdá potřebné podívat se ještě nyní na to, jakým způsobem transcendentno (Bůh, Eru) zasahuje do dějin. Jestliže jsme dobro ztotožnili s Iluvátarem (či ho k němu připoutali) a zjistili, že protivníci dobra mu nesahají ani po kolena a jejich působení, byť také pochází z nadpozemských a rozhodně nadlidských sil, lze stále označit za poměrně přímočaré a až příliš přízemní (touha vlastnit něco ve světě u bytosti původnější než svět sám, ukazuje svým způsobem na její degradaci), musíme se ptát, jaké prostředky Bůh používá k prosazování své vůle zlu navzdory.

Již zde můžeme označit první nápadné rozdíly oproti působení Boha Bible. Iluvátara totiž musíme jednoznačně vidět více vzdáleného člověku. Svým způsobem v celém Silmarillionu přímo vystupuje jen v Hudbě Ainur a při zničení Númenoru, ve zbytku ho zmiňují jen zcela výjimečně. Dokonce jediné místo, které lze v celé Středozemi jednoznačně označit za jeho svatyni, je hora Meneltarma na ostrově Númenor (která byla zároveň jedinou svatyní na tomto ostrově).¹²⁶

Jen na okraj – hora Meneltarma připomíná nejsvětější svatyni Jeruzalémského chrámu. Jen třikrát do roka na jejím vrcholku promluvil král,

¹²⁶ Tolkien, J. R. R.: Nedokončené příběhy, s. 168

jinak na ní panovalo ticho.¹²⁷ Podobně prý izraelský velekněz jen jednou do roka v nejsvětější svatyni vyslovil Jméno Boží.¹²⁸

V dalším dění na té nejzákladnější rovině transcendentno zasahuje toliko přes prostředníky Valar a Maiar. V takto chápané souvislosti dostávají roli biblických andělů – poslů Božích.

Poměrně často se i v textu Bible setkáme s tím, že se směšuje, zda hovoří Bůh nebo jeho posel. Například v příběhu o ohnivém keři (Ex 3) se ukazuje Hospodinův posel, ale mluví Bůh. Anebo k Abrahámovi, když má obětovat Izáka (Gn 22) hovoří střídavě Hospodin a jeho posel.

Po celý Silmarillion však postavy jednájí jedině (a i to celkem zřídka) s těmito prostředníky, kteří sice vycházejí z Iluvátara jako jeho „personifikované aspekty“¹²⁹, ale žádného z nich nemůžeme označit přímo za posla vyřizujícího Boží vůli k danému okamžiku. Zdá se, že ani oni sami často netuší jeho vůli (mají jen omezenou vidinu Hudby) a jednájí jen v nejlepší víře, což se však leckdy ukáže jako nedostatečné. Například dobře myšlené pozvání elfů do blaženosti Valinoru k jejich ochraně a učení, později někteří z elfů považují za nevolnictví (ovšem vlivem Melkorových lží).¹³⁰

Přesto právě kvůli tomu, že Valar a Maiar se označují jako mocnosti vyššího řádu než elfové a lidé, je třeba i jejich zásahy do dějin v jistém smyslu označit za zásahy „shůry“. V konfliktu mocností západu s Morgotem se zajisté jedná o nadpozemský boj, neboť děti Iluvátarovi do něj sice velmi citelně zasáhnou, ale přemoci hlavního protagonistu zla (natožpak zlo, které mezi nimi zanechal v podobě lží) nemohou ani nejlepší z nich a jsou odsouzení k prohře jako například velkokrál Noldor Fingolfin.¹³¹ I z této zdánlivé beznaděje

¹²⁷ Tolkien, J. R. R.: Nedokončené příběhy, s. 168

¹²⁸ [http://cs.wikipedia.org/wiki/Velekn%C4%9Bz_\(judajismus\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/Velekn%C4%9Bz_(judajismus))

¹²⁹ Flieger, Verlyn: Splintered light, s. 55

¹³⁰ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 62

¹³¹ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 133

pozemského boje s nadpozemským zlem tak jako v severské mytologii vychází ona tíživost Silmarillionu.

Již jsme však viděli, že ve skutečnosti je poměr sil poněkud jiný. Lidé ani elfové sice nedokáží přemoci Morgota (a přímo snad ani Saurona, byť to není zcela jasné), i on má však své protivníky, kteří jsou mu řádem rovni, ale ukazují se jako početnější a v posledku i mocnější.

To můžeme dobře vidět ve všech Morgotových prohrách, kdy právě na vrcholu jeho sil přijedou Valar a rozmetají jeho vítězné armády v prach. A co více, už jen samotný příjezd Noldor zpět do Středozemě, jakkoli v celku marný a odsouzený k nezdaru, ho donutil k ústupu a uzavření se ve své pevnosti na dlouhá staletí.¹³² A podobně v Pánovi prstenů lidé v době největšího úpadku – s armádou, která by svou velikostí v dobách slávy prý byla jen předvojem,¹³³ po odloučení lidí a elfů, po zradě Sarumana, válce na dvou frontách, velkých ztrátách kvůli podlostem a zradám Sarumana a Saurona, stále měli dost sil, aby nejen ubránili Minas Tirith před jistou porážkou, ale dokonce i aby zaútočili na Černou bránu (byť jak uvidíme, je to o něco složitější). A půjdeme-li v ději Pána prstenů dále, uvidíme, že i bez přímé pomoci nějakých Valar dokáže právě ten nejmenší človíček (Frodo) zničit pána zla, když hodí Prsten s jeho mocí do nitra Ohnivé hory (toto místo je však také komplikovanější).

Jinými slovy i v dobách největšího úpadku měli i sami lidé dost sil Sauronovi úspěšně vzdorovat (byť ne věčně), ač z jejich pohledu ho lze považovat za nadpozemské zlo. A nebýt zrady Sarumana a odloučení elfů a lidí, museli bychom mít pocit, že by proti lidem Sauron neměl nejmenší šanci.

Podle knihy Pán prstenů a filosofie však právě v těchto momentech musíme vidět nenápadný zásah nadpřirozena. To, že zrovna ve chvíli, kdy se Prsten

¹³² Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 93-101

¹³³ Tolkien, J. R. R.: Pán prstenů – Návrat krále, s. 138

rozhodne opustit úkryt v Glumově skrýši a vrátit se k pánovi, jde kolem hobit, který ze své podstaty (jak se uvádí v 3.3.) dokáže moci prstenu celkem úspěšně dlouho vzdorovat, lze považovat za tu „nejnepravděpodobnější událost“ v celém Tolkienově díle.¹³⁴ „Tam působila víc než jedna síla ... Nemohu ti říci jasněji, že Bilbo měl Prsten najít a že to nebyl záměr tvůrce Prstenu. V tom případě bys jej také ty měl dostat. A to by mohla být povzbudivá myšlenka.“¹³⁵

Náhoda zde opět vypadá až příliš nápadně, než aby to mohla být jen náhoda. A stejně tak je tomu i v případě, kdy Prsten dojde svého zničení i přesto, že ani ti nejodolnější proti jeho moci ho nedokáží nakonec do ohně vhodit, – i Frodo totiž nakonec selže a rozhodne se prsten si ponechat, a v tu chvíli se nečekaně objeví Glum a pokusí se mu ho sebrat, přičemž i s Prstenem náhodou spadne do ohně a tím ho zničí.¹³⁶ Tato pomoc ve chvíli selhání Frodovi prý přichází jako odměna shůry za jeho dobrotivost ke Glumovi: „Frodo učinil, co mohl, a zcela se tomu odevzdal (jako nástroj boží prozřetelnosti), a vytvořil tak situaci, v níž mohl být splněn cíl jeho poslání. Jeho pokora (s níž začínal) a utrpení byly odměněny tou nejvyšší poctou a jeho cvičení v trpělivosti a soucitu vůči Glumovi mu získalo Milost: jeho selhání tím bylo odčiněno.“¹³⁷

Podobně je za zásah prozřetelnosti označen příjezd Aragorna s posilami na Pelennorské pláně ve chvíli, kdy se bitva zdá už prohraná.¹³⁸

Přes všechna nadějná vítězství (v kterých ale, jak vidíme, mělo nadpřirozeno vždy svou zásluhu) můžeme vidět, kam svět dospěje bez pomoci Boží. Elfové snad v Boží moci dokáží vyvolat ostražitý mír, nakonec však podle zákonů severské mytologie (nastíněné v 2.2.4b.) musejí zákonitě prohrát.

¹³⁴ Hibbs, Thomas: 13. Prozřetelnost a dramatická jednota pána prstenů, s. 256

¹³⁵ Tolkien, J. R. R.: Pán prstenů – Společenstvo prstenu, s. 61

¹³⁶ Tolkien, J. R. R.: Pán prstenů – Návrat krále, s. 196-7

¹³⁷ Hibbs, Thomas: 13. Prozřetelnost a dramatická jednota pána prstenů, s. 264-5; Dopisy, s. 326

¹³⁸ Hibbs, Thomas: 13. Prozřetelnost a dramatická jednota pána prstenů, s. 266; Návrat, s. 106-7

Chce se tedy říct, že lidské síly nakonec stačí jen k tomu, aby i pokud se vše podaří, ještě chvíli pozdržely prohru, která však nakonec přijít musí. Elfové v bitvě Nespočetných slz snad prý mohli ještě vyhrát a ještě na chvíli držet Morgotha v šachu, kdyby jeho intrikami nebyli svedeni lidé ke zradě a Noldor k nedůvěře.¹³⁹ Bez pomoci transcendentna zkrátka nelze u Tolkienu v boji se zlem dosáhnout více.

Vlastními silami žádný Fëanor, Fingolfin ani Beren či Túrin nedokáže zcela zvrátit porážku svobodných národů Středozemě, i když mohou zlu způsobit vážné rány. K porážce zla musí přijít pomoc z Valinoru, tak jako musel od Boha přijít mesiáš.¹⁴⁰

Pro srovnání s Bibli se takovéto vývody o zásahu Božím zdají velmi vhodné. Vzpomeňme na bezpočet případů, kdy Boží vyvolení vyhrají beznadějnou bitvu Božím zásahem, byť nepatrným. Tímto způsobem může například Gedeon v Sd 7 s hrstkou mužů přivést zmatek a zkázu na obrovský tábor nepřátel. A vzpomeňme také na Izraelské putování pouští do zaslíbené země. Jediný moment, kdy je výslovně vede Mojžíš (nikoli tedy Hospodin v oblakovém mraku nebo v něčem podobném), skončí tím, že se po pouhých třech dnech ocitnou na pokraji smrti žizní.¹⁴¹ Jednoduše řečeno: Tři dny – taková je životnost člověka v nehostinném světě bez Boží pomoci. V Silmarillionu stejně jako v Bibli se člověk bez pomoci neobejde.

Abychom však byli věrni Tolkienovi samému, musíme tyto myšlenky přeci jen poněkud korigovat. Výše v kapitole 2.2.4b. se píše o „eukatastrofě“ jako nutné součásti pohádky. Zdá se mi, že přinejmenším náhlé zvraty v příběhu, které v okamžiku napětí a strachu z konečné porážky dobra ovlaží člověka neskonale radostí, musíme označit spíše za literární figuru nutnou z principu

¹³⁹ zrada lidí viz. Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 167

¹⁴⁰ např. Iz 11,1-10, také heslo „Mesiáš“ in Biblický slovník

¹⁴¹ Ex 15,22-27

Tolkienova chápání pohádky (která prostě musí dobře skončit a vyvolat radost) než za zamýšlený zásah transcendentna. Přesto tento motiv s křesťanstvím úzce souvisí, protože právě radost, kterou druhotný svět v takových momentech vyvolává, odkazuje prý k velké radosti prvotního světa, k Velké eukatastrofě, k evangeliu.¹⁴²

Snad i proto musí být příběh natolik temný, aby vzniklá radost z kontrastu ještě více vynikla, aby Boží zásah, označíme-li to tak, mohl být chápán naprosto nezaměnitelně, jak se píše na konci předchozí podkapitoly.

¹⁴² Tolkien, J. R. R.: O pohádkách, in *Netvoři a kritikové*, s. 173-4

3. Osobní zápas dobra a zla v Silmarillionu

3.1. Lidé uprostřed konfliktu – viz manicheismus

Probrali jsme pro potřeby této práce, myslím, dostatečně důkladně konflikt dobra a zla na obecné či kosmické úrovni. Pro potřeby této práce se však musíme také zabývat vnitřním (a konkrétním) zápasem u jednotlivých postav či ras, nikoli jen bojem dvou abstraktních veličin.

Již v předchozích kapitolách se píše o lidech (a elfech, trpaslících a dalších) postavených doprostřed kosmického konfliktu. V kapitole 2.2.3. se hovoří o manicheismu, který chápe i naše malé osobní či vnitřní zápasy dobra a zla za součást onoho velkého boje.

Coby osoby postavené doprostřed trvajících konfliktů větších sil, musejí Tolkienovy charaktery volit a podle těchto voleb jednat. Jak se rovněž uvádí výše, neexistuje nějaká střední cesta a není ani možné před svou účastí na konfliktu utéct, jak se o to pokoušeli hobiti.

V zásadě si lidé mohou vybrat, jestli se postaví na stranu dobra, byť to znamená pravděpodobnou prohru (přínejmenším to tak vypadá), nebo zla, kde mají šanci zvítězit a dostat odměnu. Takto černobílý výběr, zdá se, nemá u Tolkiena téměř žádné mezistupně. Zlo a dobro mají většinou poměrně jasně danou definici, nezdá se totiž, že by zde někdo protestoval proti „nálepkování“. Morgoth i Sauron si libují v označeních jako Temný Pán, a sice rádi směšují pravdu a lež, jak se jim to hodí, ale to většinou spíše za účelem rozdělení a přemožení protivníků než k zobrazení sebe sama jako nepochopeného dobrého vladaře. Morgothova snaha vládnout není nikde dána představou nějakého vyššího dobra, o které by se snažil, ale čistě jeho vlastní touhou.

Proto také ti, kdo se přidávají na stranu zla, nečiní tak zpravidla proto, že by měli mylný dojem, že to je strana dobra a práva, ale jednoduše očekávají

odměnu. A odměnu protagonisté zla snadno slíbí, ačkoli ji většinou ani nehodlají splnit. Například Morgoth slíbil Ungoliant dary, které jí nemínil dát.¹⁴³ Jakýsi Gorlim zase po těžkém výslechu nakonec prozradil své přátele, protože mu Sauron slíbil, že bude moci jít za svou ženou. Ta však ve skutečnosti již nežila a splnění slibu Sauron dosáhl tak, že po získání potřebných informací Gorlima usmrtil.¹⁴⁴

Dají se tedy možnosti volby obyvatel Středozemě přirovnat k těm, jaké mívají lidé za okupace cizím vojskem (například za nacistické okupace Československa). V takové situaci prý každý dostatečně dobře ví, kdo je nepřítel, ale nemá jistotu, kdy a jestli vůbec někdy přijde jeho porážka. Mnozí lidé tak prostě nepřátelům posluhují ze strachu nebo vypočítavosti (ale s výsledky ve skutečnosti dost nejistými).

Mnohem složitější situaci lidem podle mých osobních rozhovorů s pamětníky způsobil komunistický převrat, který neumožňoval jasně určit nepřitele (a vlastně ani s jistotou tvrdit, že nějaký existuje), a navíc se komunismus snažil sám sebe zobrazovat jako pozitivní sílu, která pečuje o potřebné a odstraňuje zlořády. I k této variantě působení zla však najdeme vhodný příměr ve Středozemí a to v postavě Sarumana, který Gandalfovi tvrdil, že jen přidáním se k Sauronovi je možné něco změnit¹⁴⁵ tak, jako mnozí lidé před okupací Československa v roce 1968 vstupovali do komunistické strany, s níž v mnohém nesouhlasili, jen proto, aby jí (dle jejich slov) změnili zevnitř.¹⁴⁶

Právě takto si můžeme vysvětlit příchod Haradských na rozkaz Saurona v Pánovi prstenů. Tyto lidi bychom asi těžko podezřívali ze zaryté (natožpak

¹⁴³ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 66

¹⁴⁴ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 141

¹⁴⁵ Tolkien, J. R. R.: *Pán prstenů – Společenstvo prstenu*, s. 245

¹⁴⁶ Zdeněk Svěrák v dokumentu Jana Svěráka *Tatínek*

oprávněně) nenávisti ke Gondoru, možná se pouze domnívali, že vítězství Temného pána je nevyhnutelné a vypočítavě se rozhodli, že bude lépe stát na jeho straně. Jak jsme však řekli, stát na straně zla nemá příliš mnoho výhod, protože zlo už z principu ani své služebníky neodměňuje příliš štědře. A co víc - porážkou Saurona se jasně ukázalo, že takovéto vypočítávání pravděpodobností je velmi nespolehlivé. I porážkou Hitlera se nečekaně zkomplikovaly životy mnoha lidí, kteří se vypočítavě zařídili podle nového režimu.

Tolkien tím, mimo jiné, také důmyslně varuje před podobnou vypočítavostí a staví proti ní postavy Huora a Húrina, kteří raději padnou při obraně přátel, než aby se poddali zlu jako jejich vzdálení příbuzní.¹⁴⁷ A tito svým způsobem právě svou obětí dají vzrůst naději, která skutečně přispěje k porážce Morgota, jak Huor praví na tomtéž místě, totiž v postavě Eärendila, Huorova vnuka, který ve Valinoru vymůže odpuštění a pomoc pro elfy a lidi.

3.1.1. Svobodná vůle

Mluvíme-li o osobní roli v konfliktu věčného boje světla a tmy, musíme se pozastavit nad tím, jestli lidé mají svobodnou vůli, anebo vše ovládá Bůh, či bylo vše předurčeno.

Jak se píše výše, svět byl podle Tolkiena stvořen Velkou hudbou. Iluvátar zadal téma a jen on má přehled o celku. A Velká hudba jaksi předepsala dějiny světa. Proto mohli Valar vidět záblesky událostí, k nimž teprve dojde. V takto pojatém světě, který byl dříve celý zazpíván než stvořen, nás nutně musí napadnout myšlenka, že v tomto světě je vše předem dané, jen třeba nikdo neví jak.

¹⁴⁷ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 168

Volby lidí a elfů, o kterých se píše výše, by tedy ve skutečnosti nebyli svobodnými volbami.

K tomu však je potřeba pochopit pravý původ elfů a lidí. „Děti Iluvátarovi byly totiž počaty jen Iluvátarem a přišli s třetím tématem a nebyly v tématu, které předložil na počátku.“¹⁴⁸

I děti Iluvátarovi tedy přicházejí s Hudbou, ale až s třetím tématem, které do sebe jaksi absorbuje Melkorův nesoulad a nově s ním pracuje a přetváří ho k nečekaným koncům. Třetí téma ale „není *jen* přímý důsledek Melkorovy rebelie, ale také jejího přijetí Iluvátarem a jeho rozhodnutí s ní pracovat.“ Děti Iluvátarovi pak „přicházejí 's' třetím tématem ne 'v' třetím tématu“.¹⁴⁹

Děti Iluvátarovi zkrátka pochází jen Boží hlavy, žádný z Ainur na nich neměl nejmenší podíl. Z toho také vycházejí uvedená neporozumění mezi nimi.

Mezi lidmi a elfy nalézáme zásadní rozdíl. Elfové se zdají všestranně více nadaní a v zásadě také méně věrolomní (ponecháme-li totiž stranou beztak nejasný původ skřetů, nenacházíme žádné elfy bojující úmyslně na straně Morgotha, zatímco lidi celkem často – hlavně ty z východu či z jihu). Také žijí nekonečně, neumírají totiž stářím ani nemocemi, leda násilím či „únavou ze světa“, a ani po smrti svět (a tedy Hudbu) neopouštějí a znovu se rodí, což se jim časem stane tíží.¹⁵⁰

Podle knihy *Splintered Light* „jsou elfové vázáni Hudbou ... především tedy vnější události jejich života, *ale* lidé *ji* vázáni nejsou.“¹⁵¹ Iluvátar jim dal „nový dar – Proto určil, aby srdce lidí směřovalo za hranice světa a nenalézalo v něm klid; ale měli mít schopnost utvářet svůj život mezi silami a náhodami světa

¹⁴⁸ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 13

¹⁴⁹ Flieger, Verlyn: *Splintered light*, s. 127-8

¹⁵⁰ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 37

¹⁵¹ Flieger, Verlyn: *Splintered light*, s. 128

přes hranice Hudby Ainur, která je pro všechno ostatní jako osud; a jejich působením bude všechno dokončeno ...“¹⁵² Lidé zkrátka prý na rozdíl od elfů dokáží jednat mimo Hudbu a dokonce ji i měnit. A právě v lidech má svět dojít svého naplnění. Žijí tedy sice krátce, což se jim díky Melkorovým a Sauronovým lžím bude zdát prokletím, ale mají možnost jako jediní skutečně jednat svobodně a odejít ze světa.

Ponecháme-li stranou, jestli i činy lidí nejsou předurčeny samotným Iluvátarem, což nelze fundovaně zodpovědět (podobně jako nelze jednoznačně zodpovědět otázku předurčení v křesťanství), můžeme říci, že lidé dokáží jednat skutečně svobodně (ovšem ne vždy tak činí). Elfové to mají o poznání složitější. Coby tvorové vázaní Hudbou se prý nemohou vyhnout dějům v ní předepsaných, ale mohou si vybrat, jak se k nim postaví. Tak například král „Thingol nemá kontrolu nad událostmi, ale má sílu odpovědět na ně dobře nebo špatně. Jeho smrt je například předurčena, ale jak zemře – jestli z dobrého důvodu nebo špatného, ke špatnému konci nebo dobrému – to je v jeho moci.“¹⁵³

Vidíme tedy, že i elfové, které musíme považovat za v jistém smyslu predestinované, mají svobodu volby. Nemohou sice změnit, co se stane, ale stále mají možnost si vybrat mezi dobrem a zlem.

Podle knihy Pán prstenů a filosofie „V Tolkienově světě je ... vykonávání vlastních povinností svobodnou volbou prováděnou hodnými bytostmi v boji proti zlu.“ a „Prozřetelnost svobodu smrtelných bytostí nijak neomezuje, ale právě naopak je bere jako vykonavatele odpovědné v různé míře za vlastní činy.“¹⁵⁴ Svobodu člověka lze vidět spíš v přijetí odpovědnosti a boje proti zlu, než v anarchistickém odmítání jakýchkoli závazků.

¹⁵² Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 36

¹⁵³ Flieger, Verlyn: *Splintered light*, s. 140

¹⁵⁴ Hibbs, Thomas: 13. *Prozřetelnost a dramatická jednota pána prstenů*, s. 258

Tolkien sám nám Gandalfovými ústy o předurčení říká: „Nám nepřísluší zvládnout všechny zvraty světa, jen udělat, co můžeme, pro dobro let, do nichž jsme postaveni, vykořeňovat zlo na polích, která známe, aby ti, kdo přijdou po nás, mohli obdělávat čistou zemi. Jaké počasí budou mít, o tom my nerozhodujeme.“¹⁵⁵

Hudba se oběma zmíněným etnikům stává nutným rámcem jejich života. Podobně jako ani my si nemůžeme vybrat, jakým rodičům se narodíme. „přes jejich odlišnosti v původu, elfové a lidé mají své životy ... ovlivněné Hudbou, která doprovází jejich místo ve světě. ... Jejich životy následují po Pádu, ale nejsou jeho příčinou ani částí. To je citelný rozdíl ... oproti křesťanství.“¹⁵⁶

3.1.2. Exkurz o Pádu

Co se týká konfliktu dobra a zla, tak se zdá, že se kniha *Splintered Light* příliš rychle a snadno vyrovnala s Pádem. Uvádí například, že v *Silmarillionu* neexistuje jeden Pád, ale několik menších,¹⁵⁷ ale my to i po vzoru Bible můžeme korigovat: logicky jeden byl první (není hlavním zájmem této práce teologicky zdůvodňovat, obhajovat či vysvětlovat Pád) a ostatní jeho důsledky. A to platí jak pro Bibli, tak pro *Silmarillion*.

Přesto je třeba připustit, že Pád v Bibli a *Silmarillionu* se zásadně liší a nemůžeme je tedy zcela ztotožnit. Především má kniha *Splintered Light* pravdu, že nenalézáme konkrétní první Pád v dějinách (po stvoření světa). Melkorův pád totiž přichází před stvořením světa. Ovšem tento Pád vlastně také začíná v dějinách. A to jednak tím, že se zdá, že i v síních Iluvátara nějakým způsobem běží čas, a také tím, že Pád přijde až ve chvíli, když už Hudba zní, tedy v podstatě přeci jen přichází na řadu až ve světě – totiž

¹⁵⁵ Tolkien, J. R. R.: *Pán prstenů – Návrat krále*, s. 135

¹⁵⁶ Flieger, Verlyn: *Splintered light*, s. 128

¹⁵⁷ Flieger, Verlyn: *Splintered light*, s. 109

v Hudbě, která ho předepisuje. Jednoduše řečeno – Melkor padl dejme tomu v páté minutě Hudby, takže vlastně v páté minutě světa, který se přesně podle té Hudby uspořádává.

Ovšem i v Bibli má Pád jakéhosi předčasového předchůdce. Ačkoli totiž problémy začnou až s „jablkem“, které Adam s Evou v Gn 3 snědli, už před tím v zahradě žije záhadná postava Hada, která Evu k tomuto činu navede. I Pád tak má na stezce ke zlu na co navázat. Každý pád, ten osobní (způsobený mou svobodnou vůlí a přece předurčený) i ten první se nacházejí v určité jedné linii na cestě ke zlu – jedná se v podstatě o „transcendenci volby, která je moje, ale zároveň je starší než já“.¹⁵⁸

V obou případech tak starší (a tím i jaksi nadlidštější) zlo předchází (nechci říkat času, protože původ Hada a jeho zlomyslnosti je nejasný) Pádu lidí a ostatních bytostí. U takto popsaného Pádu pak musíme přiznat, že samotný konkrétní velký Pád čistě ve světě v Silmarillionu nenalézáme. Avšak ani biblický Pád nám nakonec nevysvětluje prapůvod zla.

Především však, a to musíme považovat za zásadní, v Silmarillionu nenacházíme velký Pád lidí či elfů. Obě etnika se sice dopustí velkých zločinů, ale prvotní zradu, za která by jim vysloužila něco jako „Kvůli tobě nechť je země prokleta; po celý svůj život z ní budeš jíst v trápení.“¹⁵⁹ Silmarillion v zásadě neobsahuje.

Určitou paralelu Pádu nám nabízí odchod a přísaha Noldor. Také oni jako Adam s Evou odcházejí z jakoby „rajské zahrady“ kvůli své svévoli spojené s podlehnutím lžím, a také oni si za tuto svou svévoli a skutky s ní spojené vysloužili mnohá utrpení a opuštěnost od svatých entit. A tak jako v Kristu má být obnovena smlouva¹⁶⁰ Boha s člověkem a povstává v něm nový Adam, který

¹⁵⁸ Ricoeur, Paul: Filosofie vůle II - Konečnost a provinilost, s. 410

¹⁵⁹ Gn 3,17

¹⁶⁰ Lk 22,20

již nepadne,¹⁶¹ přichází i v Silmarillionu odpuštění Valar a nové pozvání pro ztýrané elfy Středozemě.

Pád má pro pojetí dobra a zla u elfů a lidí velký význam – elfové totiž prý mohou být chápáni jako člověk před pádem – neumírají přirozeně a jejich možnosti rozvoje nejsou tak omezené jako u lidí.¹⁶² Tato teze se zdá být blízka také již zmíněným Tolkienovým slovům o smrti („Neexistuje nic jako přirozená smrt...“¹⁶³). Ovšem tato myšlenka se zdá poměrně těžko slučitelná s výše zmíněným (v 3.1.1.) názorem knihy *Splintered light*, že elfové jsou svázáni Hlubou a lidí svobodnější. Pokud by lidé podléhali na rozdíl od elfů Pádu, těžko by mohli být svobodnější. Nelze to tedy jednoznačně rozsoudit.

3.2. Kdo je zlem nejvíce ohrožen

Hovoříme-li o zlu, nemůžeme si nevšimnout postav, které mu propadly, ačkoli, jak se uvádí výše, původně měly být dobré a snad mohly pro dobro mnoho vykonat.

Jedním typem „lidí“ propadlých zlu mohou být ti, co se přidali, jak se uvádí na začátku této kapitoly, ze strachu nebo pro zisk. Například již zmiňovaná Ungoliant (ačkoli ta cestu zla Melkorovou zásluhou nastoupila již dávno) jde s Melkorem zničit svítící stromy až poté, co jí slíbí, že „bude dávat oběma rukama“.¹⁶⁴ Jak jsme řekli, ti kdož očekávali dobrou odměnu od zla, zůstali většinou zklamáni. I skřeti prý „v hloubi svých temných srdcí nenáviděli svého pána, kterému sloužili ze strachu“.¹⁶⁵ A lidská etnika na straně zla patří svými motivy obvykle rovněž do této skupiny.

¹⁶¹ 1 K 15,22

¹⁶² Carpenter, Humphrey: J. R. R. Tolkien - životopis, s. 88

¹⁶³ <https://www.youtube.com/watch?v=HkmNHP58OhU> 1:06:35

¹⁶⁴ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 65

¹⁶⁵ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion, s. 38

Druhý typ padlých tvoří ti, jejichž pád působí obzvláště smutně, totiž ti nejnadanější. Osobně považuji za cenný motiv Tolkienův to, že ti, kdo obdrželi nejvíce darů, jsou nejnáchylnější k jejich zneužití a tedy ke zlu.

Mnozí autoři fantasy (a jiné dobrodružné literatury) mají tendenci své postavy udělat obzvláště nadané. Ale právě tyto nadané postavy, ač třeba občas šlápnou vedle, bojují (nebo se o to alespoň snaží) na straně dobra proti zlu. Takto například jedná Eragon ve stejnojmenné knize od Christophera Paoliniho či trpaslík Thungdil Zlatoruký v knižní sérii Trpaslíci Markuse Heitze. Tolkien však upozorňuje na korumpující vliv moci a nadání. Mocní na straně dobra jsou zlem ohroženi více než obyčejní lidé.

Tento prvek ještě více zdůrazňuje téma Prstenu, který se stává ultimátním nástrojem k plnění velkých cílů a tedy nástrojem korumpujícím svou mocí. Nejlépe to vyjadřuje Christopher Tolkien v dokumentu BBC: „Pokud by Prsten přetrval, nezáleží na tom, jestli by ho dostal Sauron. Kdyby měl Prsten Gandalf, byl by mnohem horší než Sauron, protože by byl spravedlivý. A sebespravedlivý. A svádělo by ho to zavést *ultimátní* řád pro dobro.“¹⁶⁶ Jinými slovy: Mocní přesně vědí, jak by svět měl být uspořádaný a pokud by k tomu dostaly moc (Prsten), nedokázaly by se ubránit jejímu použití a stali by se tím zlem, jež samo sebe považuje za dobro (jak se o tom píše na počátku třetí kapitoly této práce) a tím je vlastně ještě zvrácenější než zlo původní.

3.2.1. Případ Melkor - Morgoth

Melkor (Morgoth), o němž se v této práci píše snad dostatek, je popisován jako „nejnadanější“ – ostatní Ainur se prý soustředí na jednu věc, jak vycházejí z různých částí Iluvátarovi mysli, „ale Melkor má podíl na darech všech

¹⁶⁶ <http://www.youtube.com/watch?v=HkmNHP58OhU>, 0:14:00

ostatních“.¹⁶⁷ Se svým obzvláštním obdařením se stal také nejvíce ohroženým. Neměl trpělivost. „Zdalo se mu, že Iluvátar o Prázdnu vůbec neuvažuje.“ Chtěl tvořit „vlastní věci“ a proto chodíval sám do temnoty a tam „začal pěstovat vlastní myšlenky nepodobné myšlenkám jeho bratrů“.¹⁶⁸ A tak začal jeho pád.

3.2.2. Případ Feänora a Noldor

Noldor jsou jeden z národů elfů, kteří šli za světlem. „Získali veliké poznání a zručnost; ještě větší však byla jejich žízeň po dalším poznání a v mnohém brzy překonali své učitele.“ Ukázali se jako velmi zruční a mnoho překrásných věcí pochází z jejich rukou. A nejnadanější z nich byl právě Feänor, ten „měl největší obratnost slova i ruky, byl učenější než jeho bratři, jeho duch hořel jako plamen.“¹⁶⁹

A právě skrze své velké nadání se Noldor, a Feänor zvláště, ukázali jako nejzranitelnější. Feänor podobně jako dříve Melkor chodil až „na hranice Tmy“.¹⁷⁰ A dokonce se od Melkora Noldor lecčemu přiučili, jak byli žádostiví poznání.¹⁷¹

Ani po pádu však nelze Noldor jednoznačně označit za zlé, spíše se celá záležitost stává více a více tragickou.

Dokonce i Feänora, který odvedl Noldor pryč z Valinoru a cestou napáchal mnohé zlo, nelze označit za zcela zlého. Silmarillion sám uvádí, že vykonal mnoho krásných a užitečných věcí (například vytvořil elfské písmo a také právě silmarily)¹⁷² a nikdy Melkorovi nevěřil a vždy proti němu bojoval. Zdá se však, že i on se stal obětí lží Melkora právě pro své velké nadání a sebejistotu,

¹⁶⁷ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion s. 12

¹⁶⁸ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion s. 12

¹⁶⁹ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion s. 53

¹⁷⁰ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion s. 55

¹⁷¹ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion s. 58

¹⁷² Tolkien, J. R. R.: Silmarillion s. 57 a 60

kteří by jinak mohli posloužit mnohému dobrému. A podobné je to se všemi Noldor. Jejich nadání, s tím spojený nedostatek pokory a touha po vědění se jim staly osudnými.

3.2.3. Případ Sarumana + exkurz o Istari a Sauronovi

Rovněž Sarumana lze považovat za velmi nadaného. Byl jedním z Istari (čarodějů) a považoval se za jejich hlavu.¹⁷³

Istari „byli vyslanci Pánů Západu, Valar, kteří se stále starali o zprávu Středozemě,... Vyslali totiž se svolením Erua členy svého vlastního vznešeného řádu avšak oděné lidskými těly, skutečnými a nepředstíranými, ale podrobenými strachu, bolestem a únavě země, jež mohla hladovět, žíznit a být zabita.“¹⁷⁴

„Musíme předpokládat, že všichni [Istari] byli Maiar,...“¹⁷⁵ A tuto okolnost lze považovat za nesmírně zajímavou, protože i Sauron, jemuž na odpor „byli poslání“¹⁷⁶, „na počátku patřil k Aulého Maiar a zůstal mocný v poznání onoho lidu“¹⁷⁷. V zásadě tedy můžeme Saurona a čaroděje označit za „stejný živočišný druh“ či „stejně ušlechtilý rod“. V zásadě by se mu tedy měli alespoň na počátku moci jakžtakž vyrovnat. Na rozdíl od něj však „měli zakázáno zjevit se v majestátní podobě, nebo se pokoušet ovládat vůli lidí či elfů otevřeným projevem moci, ale přicházeli v podobě slabých a pokorných a dostali příkaz radit lidem a elfům, přesvědčovat je k dobrému a snažit se *je* sjednotit v lásce a porozumění...“¹⁷⁸

Právem tedy lze Istari označit za andělské bytosti. Podobně jako bibličtí andělé totiž nemají vystupovat z majestátu ovládající moci, ale jako tři

¹⁷³ Tolkien, J. R. R.: Pán prstenů – Společenstvo prstenu, s. 243

¹⁷⁴ Tolkien, J. R. R.: Nedokončené příběhy, s. 376

¹⁷⁵ Tolkien, J. R. R.: Nedokončené příběhy, s. 381

¹⁷⁶ Tolkien, J. R. R.: Nedokončené příběhy, s. 376

¹⁷⁷ Tolkien, J. R. R.: Nedokončené příběhy, s. 380

¹⁷⁸ Tolkien, J. R. R.: Nedokončené příběhy, s. 376

poutníci, kteří přicházejí k Abrahamovi,¹⁷⁹ či, nepohorší-li nás ten příklad, jako Ježíš nesestoupivší majestátně z kříže, mají učit a motivovat k boji proti zlu toliko přízemně, z moci smrtelného těla.

Vidíme tedy, že Saruman se zpronevěřil svému nejvlastnějšímu poslání, když obsadil Železný pas a vybudoval si v něm svou vlastní malou říši. A ať už dobré úmysly nahlával jen ostatním, nebo i sám sobě, ani ve snaze posunout svět k dobru neměl právo chopit se prostředků moci.

I jemu však výše zmíněné nadání spolu s přisuzovaným prvním místem zřejmě zamotalo hlavu a podobně jako mnozí jiní chtěl vlastnit Prsten a stát se s jeho pomocí pánem tak jako Sauron a Melkor před ním, byť si možná nahlával vyšší cíle.

Pád mocných ještě vyjasňuje Manwë: „Musí být mocní, rovní Sauronovi, musí se však moci vzdát a odít se tělem,... To je však ohroží, zakalí jejich moudrost a poznání a zmate je obavami, starostmi a únavou, jež pocházejí z těla.“¹⁸⁰ Můžeme z toho snad usuzovat, že duchové, kteří do té doby nepadli ani k Melkorovi ani k nikomu jinému, skutečně ani nyní neměli rozumný důvod se odvracet od Pánů Západu. Jako „duchové“, jimiž Maiar byli, a jež se „jen zřídka odívali do viditelné podoby“¹⁸¹, se však zdáli Istari, když přijali skutečné tělo (nejen přelud jak to dělali zřejmě obvykle), tímto tělem také náchylní k pokušení vlastnit v hmotném světě. S podobu Iluvátarových dětí získali i jejich pokušení, ale jejich původ jim i v těle zajišťoval velkou moc a úměrně k ní se také jejich pokušení stala nesmírně velkými.

Snad tedy Saruman před svým „vtělením“ skutečně patřil mezi síly dobra a až hmotný pobyt ve Středozemi jej nakonec zlomil. Z „duchovní bytosti“

¹⁷⁹ Gn 18

¹⁸⁰ Tolkien, J. R. R.: Nedokončené příběhy, s. 379

¹⁸¹ Tolkien, J. R. R.: Silmarillion s. 25-6

nižšího řádu se stal „člověkem“ nejvyššího řádu. Možná to zní jako „jednooký mezi slepými králem“, ale můžeme v tom vidět obraz pokušení nadčlověka. Ovšem i jemu se stala tato falešná sebejistota spolu s pohrdáním nejslabšími (hobity) osudnou.

V případě Sarumana můžeme vidět jednak snahu Valar vyhnout se svůdnému působení z pozice síly, což se například ve vztahu k Noldor již dříve neosvědčilo a jež mnohé přivedlo na scesti, ale také podobně jako v případě Melkora určitou myšlenkovou degradaci. S tím jak přijal smrtelné tělo a začal podle něho jednat, skutečně se Saruman stal smrtelníkem i ve svých tužbách. Uvázl ve stejné pasti jako v další podkapitole uvedení obyvatel Númenoru. Zajímavé v této souvislosti bude srovnání jeho degradace s růstem Gandalfa, což pojednáme v další kapitole.

3.2.3. Případ obyvatel Númenoru

Pád Númenoru patří rovněž mezi velmi tragické události Silmarillionu, byť už se nachází poněkud stranou hlavních událostí a nevěnuje se mu patřičný prostor.

Po pádu Morgotha zůstal Beleriand, v němž se odehrála většina děje Silmarillionu v troskách a většinu ho zaplavilo moře. Elfové buď přijali absoliuci od Valar a vrátili se, nebo (jako například Galadriel) odešli na východ do Eriadoru. Lidé, kteří věrně bojovali na straně Valar a mnoho vykonali a vytrpěli, však nemohli vejít do Valinoru. Jako náhradu tedy dostali ostrov Númenor ležící mezi Středozemí a Valinorem takřka na dohled blažených říší, a také dar velmi dlouhého života. A jejich králové, jež pocházeli z Elrose půlelfa a přes něj z andělské bytosti Maia Melian, žili i na poměry Númenorejců velmi dlouho. I oni však museli nakonec zemřít.

Tito lidé si mnohé vytrpěli a všechny dary, jichž se jim dostalo, si věru zasloužili, ale právě tyto dary se jim staly pokušením. Díky Morgothovým lžím posilovaným Sauronem se jim smrtelnost (v kapitole „o svobodné vůli“ snad dostatečně vysvětlená) stala prokletím, i když jim elfové říkali: „Ale to nebylo na počátku ustanoveno jako trest. Tak unikáte, opouštíte svět a nejste k němu vázáni ani v naději, ani v únavě. Kdo z nás má tedy komu co závidět?“¹⁸²

Se svou mocí a dlouhým životem však Númenorejci toužili vlastnit čím dál více, a ačkoli vykonali velké skutky – bez jakékoli pomoci například pokořili Saurona – jejich velká moc a nadání se jim stala pýchou, a to takovou, že nakonec zotročili „nižší“ lidi Středozemě,¹⁸³ Saurona spoutali a mysleli si, že ho mohou ovládat¹⁸⁴ a dokonce se pak pod jeho vlivem naprosto nesmyslně pokusili dobýt Valinor.¹⁸⁵ Zpečetili tak vlastní zkázu. Z nejvěrnějších se tak stali největší zlotřilci.

Zdá se dokonce, že jak se život Númenorejců prodloužil, o to více zatoužili žít déle. A tak se zabývali především tím, jak prodloužit svůj život, a vlastně se tedy zpronevěřili svému poslání, jejich život se začal zkracovat, což je nutilo k ještě větší snaze o jeho prodloužení. Tím se jejich pád dostal do kruhu, v němž jedna věc podněcovala druhou. Dosáhli však jen toho, že smrt se stala všudypřítomnou a „zemi zaplnily mlčenlivé hrobky“.¹⁸⁶ V Pánovi prstenů se k tomu píše, že „Králové budovali hrobky honosnější než sídla živých a stará jména ve svitku rodokmenů měli za dražší než jména synů.“¹⁸⁷

¹⁸² Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 227

¹⁸³ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 235

¹⁸⁴ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 232-3

¹⁸⁵ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 235-6

¹⁸⁶ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 229

¹⁸⁷ Tolkien, J. R. R.: *Pán prstenů - Dvě věže*, s. 257

Nejnadanější a nejskvělejší plemeno lidí právě svou skvělostí padlo. Část nepadnuvších věrných však přežila vzdor tomu všemu a založila ve Středozezi království Gondor a Arnor, jež vždy stály neochvějně proti Sauronovi.

Nemůžeme nevzpomenout v této souvislosti na biblický Izrael z období prvního chrámu tak, jak jej popisují Knihy královské: Lid, který dostal zaslíbenou zemi po velkých útrapách (a ovšem s celou řadou peripetií a zrad) a mnoho let v ní šťastně žil, se postupně začal zpronevřovat (to v Bibli zpravidla zobrazují obnovená posvátná návrší a v obou zkoumaných knihách pak lidské oběti). Nejvíce se zpronevřil samotný král, který rodem pocházel z Božího věrného služebníka Davida. Dokonce se v obou knihách před koncem, když už je pád nevyhnutelný, objeví král, který se pokusí o nápravu, ale již marně (Tar Palantír jako biblický Jóšijáš).¹⁸⁸

A přece vyvolený lid není zcela zavržen, protože se po letech vrací očištěný z Babylónského zajetí a obnovuje chrám a svou zemi, i když třeba už ne v původní velkoleposti a ne jako království (byť ještě žijí potomci králů).¹⁸⁹ - Zrovna tak ti věrní z Númenorejců nejsou zničeni, ale přežívají (včetně lidí z královské linie, byť ne přímí potomci posledního krále) a mohou si založit nové skvostné říše, i když původní Númenor zůstává už navždy ztracen (podobně jako původní chrám).

3.2.4. Případ Isildur a Boromir

Isildur a Boromir jsou postavy tragické podobně jako Fëanor, nebo snad pro své úmysly ještě více, i když se nacházejí už v „menším světě“. Oba pocházejí z velkých rodů a oba vykonají velké činy. A oba stojí na straně dobra a snaží se bojovat proti zlu. Svým způsobem se jedná o největší muže své doby.

¹⁸⁸ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 231 a 2 Kr 22-23

¹⁸⁹ kniha *Ezdráš*

Isildur pamatoval pád Númenoru a velmi se při něm zasloužil o přežití „Věrných“. To on usekl Sauronovi Prsten z ruky a tím ho na dlouhé roky připravil o většinu jeho moci. Ale právě on byl sveden mocí Prstenu a ponechal si ho místo toho, aby jej zničil. Mluvil o něm jako „o mzdě za smrt otce a bratra“.¹⁹⁰ A Prsten a Sauron jen díky jeho pádu přežival.

Boromirův pád (podobně jako Frodův) vlastně sám o sobě nezpůsobí další zlo, přesto zůstává dobrým příkladem působení moci zla. Boromir coby statečný a ušlechtilý muž hledá pomoc ve válce proti Mordoru, v které pomalu ztrácí naději. Jedná se o muže činu a schopností vládnout. Jeho touha zmocnit se Prstenu vychází jednak z touhy zabránit nepříteli, aby se ho chopil – věří, že Gondor by ho mohl ubránit,¹⁹¹ ale také z vědomí, k jakému dobru by se Prsten teoreticky dal použít. Přesně on by se Prstenu nakonec zřejmě chopil, aby vtiskl světu řád (tak jak se to popisuje u postavy Gandalfa na začátku 3.2.), napravil nepořádky, či aby příslovečně „vykopal kmotry“, jak s oblibou navrhovali některé české politické strany.

Prsten se Boromirovi stává pouhým nástrojem. Zbraní, jež by bylo možno otočit proti nepříteli.¹⁹² Snaha Prsten použít k dobru by se však Boromirovi vymkla z rukou a skončila by velkou katastrofou. Prsten je „bytostně zlý“¹⁹³, nelze ho použít k dobru. V prodloužené verzi filmu „Pán prstenů: Návrat krále“ výstižně říká Boromirův bratr Faramir o eventualitě, že by se Prstenu chopil: „A až by se vrátil, už byste ho nepoznal.“

Nelze Boromirovi upřít čistší úmysly, než měli všichni, kdo se o vlastnictví Prstenu pokoušeli. Vždyť i Isildur ho chtěl na rozdíl od Boromira přímo vlastnit, byť jako náhradu. Snad řízení vyšší moci (byť to jsme

¹⁹⁰ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 253

¹⁹¹ Tolkien, J. R. R.: *Pán prstenů – Společenstvo prstenu*, s. 346

¹⁹² Tolkien, J. R. R.: *Pán prstenů – Společenstvo prstenu*, s. 252

¹⁹³ Tolkien, J. R. R.: *Pán prstenů – Společenstvo prstenu*, s. 253

zproblematizovali v kapitole 2.2.4.) Boromira odměnilo za čisté úmysly tím, že vlastně nikdy Prsten nezískal, ani se ho nedotkl a jeho moc ho tak nemohla zkorumpovat úplně, a dokonce ještě před smrtí došel prozření a mohl tak zemřít čistý od zla.¹⁹⁴

I Isildur, ač Prsten nějaký čas vlastnil (snad rok)¹⁹⁵, nedal se jeho mocí zkorumpovat zcela. Také totiž došel prozření, když se jeho smrt a obnova moci Prstenu ocitla na dosah. Pokusil se vše ještě na poslední chvíli zachránit, byť celkem neúspěšně.¹⁹⁶ Nemůžeme soudit, co by byl býval udělal, kdyby mu Prsten zůstal v rukou delší dobu. Lze se domnívat, že tragická zkušenost konce Númenoru by ho od pýchy vedoucí k nápravě světa vlastní rukou ještě nějaký čas ochránila, ale jistě ne navždy.

Oba tito výteční muži se tedy nechali zlákat mocí Prstenu, ale ani jeden nedostal příležitost nechat se jím zcela zkorumpovat a jejich pád tak nenapáchal tolik zla, kolik by býval mohl. Výše zmíněný Saruman měl však na tuto korupci dlouhé věky (a jeho pokušení bylo úměrně jeho moci a původu větší a pokora menší), byť Prsten nikdy nevlastnil ani vlastně neviděl.

V obou těchto mužích můžeme vidět onen mezistupeň, který jsem v 3.1. označil za chybějící. Totiž ty, kdo se s dobrými úmysly chopí zlých prostředků a dávají tak vzniknout zlu, které se považuje za dobro. Ani jeden z nich však naštěstí do této poslední fáze nestihne dospět. Spekulativně můžeme tušit, že právě za své dobré úmysly toho byli uchráněni.

¹⁹⁴ Tolkien, J. R. R.: Pán prstenů – Dvě věže, s. 12

¹⁹⁵ Tolkien, J. R. R.: nedokončené, s. 265

¹⁹⁶ Tolkien, J. R. R.: nedokončené, s. 268

3.3. Přemáhání vnitřního zla

Skutečně se tedy lze domnívat, že velké nadání a dlouhý věk znamenají rizikový faktor pádu. Jen málokterí z mocných dokázali odolat pokušení zneužít zlé prostředky k dobru. Podle babylónských mýtů bůh řádu Marduk mocí chaosu usmrtil nestvůru Tiamath, jakési ztělesnění chaosu, a tím vznikl svět, v němž je zlo právě kvůli jeho původu v silách chaosu bytostně přítomné.¹⁹⁷ Chopit se prostředků zla k dobru (ovšem válka proti zlu je nutností, byť se špatnými následky) v Tolkienově světě nikdy nevede k ničemu dobrému (opět leda jen v oné polaritě dobra a zla).

Ti, kdo měli vhled do světa a dostatečnou představivost o tom, jak by měl správně fungovat, se jen těžko bránili snaze tyto vize realizovat. Čím byl kdo mocnější, a tím schopnější tyto vize realizovat, tím se také stal více ohroženým.

Neplatí však, že by mocní nutně pokušení podleli. Víme, že z Valar zřejmě skutečně padl jen Melkor. A víme také o řadě tvorů, kteří se svou mocí či okolnostmi ocitli na pokraji velkého pokušení a obstáli.

3.3.1. Protipřípad Melkora Aulë

První, kdo popsaně obstál velkému pokušení, byl Vala Aulë. Všimněme si nejprve vlastního aktu Melkorova pádu. Už v Hudbě začal odporovat, ale tam jak uvidíme, ještě nemuselo být vše ztraceno, samotný pád přišel podle mého až později. Vložením vlastního tématu a snahou se zviditelnit ještě nemusel nutně padnout.

Melkor neměl být původně zlý. Nikdo nedohlédne všechny Iluvátarovi úradky, a těžko tedy říct, jaký s ním měl úmysl, ale Melkor je postaven jako ten, kdo se dobrovolně poddal své žádostivosti, on sám „začal pěstovat vlastní

¹⁹⁷ Ricoeur, Paul: *Filosofie vůle II - Konečnost a provinilost*, s. 296 a 299

myšlenky¹⁹⁸. Nikdo mu je tedy nevložil. Chtěl prostě tvořit vlastní věci. Chtěl, aby jeho part v Hudbě měl větší váhu. A když ho za to Iluvátar pokáral, rozhněval se.¹⁹⁹ Snad teprve tam doopravdy začal jeho pád.

Že tomu tak nemuselo být, je ukázáno v postavě jiného Valy jménem Aulë. Toho autor popisuje jako „Melkorovi nejpodobnějšího“.²⁰⁰ Také on se pokusí tajně vytvořit něco zcela vlastního (jeho konkrétní motivy nyní nejsou pro nás příliš důležité, vždyť u Melkora původní příčinu jeho touhy také netušíme) a dá vzniknout trpaslíkům. Avšak protože tímto pokusem o vytvoření inteligentního živého tvora Aulë překročí svou pod-stvořitelenskou pravomoc, nemají trpaslíci vlastní vědomí a podobají se vlastně jen strojům. A Iluvátar Aulëho za tento čin také pokárá. Aulë se však na rozdíl od Melkora či později Fëanora neurazí a nabídne s pláčem, že trpaslíky, nedokonalé, ale milované dílo svých rukou (podobně jako Fëanorovy silmarily), sám zničí. Za tuto jeho pokoru ne nepodobnou biblickému příběhu obětování Izáka²⁰¹ - kde se také dává něco (anebo spíše někdo) bytostně milého všanc Bohu - je Aulëho trpaslíkům darována vlastní vůle, kterou jim on sám nedokázal udělit. A Aulë je rád.²⁰² A jeho pád se nekoná.

Aulë nám ukazuje reakci, jakou měl předvést i Melkor. Kdyby uznal chybu a pokořil se tváří v tvář stvořiteli, mohly vzniknout mnohé krásné věci i z jeho vlastních myšlenek (tak jako nečekaně vznikli trpaslíci mimo hlavní téma Hudby).

Když tuto myšlenku spojíme s tím, co jsme už řekli o krásných a dobrých věcech vzniklých díky polaritě dobra a zla, můžeme se odvážit dokonce tvrdit, že dobré věci, které měl snad Melkor původně uvést na svět, nakonec skutečně

¹⁹⁸ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 12

¹⁹⁹ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 13

²⁰⁰ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 23

²⁰¹ Gn 22,1-19

²⁰² Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 38-9

přivedl, ať chtěl nebo nechtěl (místo jejich vytvoření pro dobro je nechal vzniknout v polaritě dobra a zla), ale jeho konec, na rozdíl od jemu podobného Aulého, se stal kvůli této volbě a všemu tomu napáchanému zlu bídným.

Zde platí výrok samotného Iluvátara, že „nikdo nedokáže změnit Hudbu mne navzdory“ a že Melkorovy „tajné myšlenky ... jsou jen částí celku a přispívají k jeho slávě.“²⁰³

Z Bible můžeme obdobnou situaci nalézt v pokoře krále Davida. I on se několikrát nechá unést svým postavením a zneužije svou moc. Když je však za tyto činy kárán, odpoví pokáním a skutečnou lítostí a dočká se za to odpuštění tak jako Aüle.²⁰⁴

3.3.2. Případ hobitů – neambiciózní Sam a schovávající se Bilbo

Nejodolnější zlu se zdají být hobiti. Ukazují se jako jediní, kdo se dokáží Prstenu dobrovolně (byť s vnitřní bolestí) vzdát.

Ač Prsten jak Bilbo, tak Frodo vlastní desítky let, nepodlehnou zcela jeho vlivu, a přitom Boromirovi stačí ke korupci jen pohled a Sarumanovi dokonce jen myšlenka na Prsten.

Tato odolnost se ukáže jako velice cenná, protože nikdo jiný by nedokázal Prsten donést až do ohně Mordoru, aniž by padnul.

V čem tedy spočívá tato odolnost hobitů? Snad právě v jejich malosti. Hobiti nemají žádné velké ambice, necítí potřebu být významní a slavní. Dobře vědí, že jsou příliš malí na to, aby mohli napravovat svět. Tento motiv je skvěle vyjádřen v pokušení Sama.

„Prsten ho už sváděl, nahlodával mu vůli a rozum. V mysli mu vyvstávaly bláznivé představy, viděl Samvěda Silného, hrdinu doby, jak kráčí s planoucím

²⁰³ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 13

²⁰⁴ 2. Sa 11-12

mečem napříč zatemnělou zemí a vojska se sbíhají na jeho povel... A na jeho rozkaz se údolí Gor-goroth stalo zahradou plnou květin a stromů a vydalo plody. Stačilo nasadit Prsten a prohlásit jej za svůj, a to všechno se mohlo stát. V té hodině zkoušky mu nejvíce pomohla obstát láska k pánovi, ale hluboko v něm také žil dosud nepřemožený zdravý hobiti rozum: v nitru srdce věděl, že není dost velký, aby nesl takové břímě, i kdyby všechny ty vidiny nebyly pouhý zrádný klam. Jedna maličká zahrádka pro svobodného zahradníka byla vším, co potřeboval a co mu příslušelo,...²⁰⁵

Hobiti si jsou vědomi své malosti a pokušení velkolepostí je na ně krátké. Nechtějí vládnout říši ani napravovat svět, mají rádi svůj klid a řád. Bilbo zřejmě odolal moci Prstenu proto, že jej většinu času využíval především jako prostředek úkrytu před nezvanými návštěvami. Nikterak se nesnažil ho použít k velkým cílům (což se může mocným zdát jako malicherné plýtvání). Takovým lidem, zdá se, nemá Pokušitel příliš co nabídnout (leda právě onen klid, ale s ním se nestanou hrůzovládci). Padlé stvoření si možná má uvědomit své místo a vzdát se velkolepých marných ambicí, ale pokud je toho třeba, tak zase zarytě bojovat za dobro i na svém malém „pozemku“ - tak jako hobiti.

Hobití neambicióznost spojená ovšem s překvapivou statečností a houževnatostí, s jakou se zapletou do velkých dějů své doby, se ukazuje jako ultimátní zbraň proti zlu. Tam, kde mocní sice ochotně vykonají velké skutky, ale nakonec podlehnou pokušení a zanechají po sobě tragédii, malí, přehlížení a bezvýznamní dokáží z nutnosti sebrat sílu vykonat velké věci, které by od nich nikdo nečekal.

Křesťanství také předkládá cestu malého člověka. Ježíš nepřichází s legií andělů s planoucími meči, ač by tu možnost jistě měl („Či myslíš, že bych nemohl poprosit svého Otce, a poslal by mi ihned víc než dvanáct legií

²⁰⁵ Tolkien, J. R. R.: Pán prstenů – Návrat krále, s. 154-155

andělů?“²⁰⁶. Přichází jako malý člověk a umírá pro žida obzvlášť potupně („kdo byl pověšen, je zlořečený Bohem“)²⁰⁷ na kříži. A i jemu se v pokušení na poušti²⁰⁸ nabízí to, co nabízel Prsten – moc a sláva, ale on tuto cestu nenastoupí. A také učedníci, jaké si Ježíš zvolí, nepatří mezi znamenité muže své doby – ani obzvlášť vzdělané, ani urozené – nikdo od nich nemůže čekat velké věci.

Když si na tomto místě trochu zaspékujeme, tak můžeme říct, že právě ten jeden, co zradil – Jidáš – bývá považován za povstalce (jeho přízvisko Iškariotský může buď znamenat „muž z Kariotu“, nebo je zkomoleninou slova „sikarios“, což byla sekta „bojovníků za svobodu“)²⁰⁹, tedy za člověka, který se snaží o změnu uspořádání světa. Snad tedy i jemu se stala osudnou touha napravovat svět vlastníma rukama.

3.3.3. Případ pokorných mocných (Gandalf, Galadriel a Aragorn)

Vidíme, že hobiti mají speciální výbavu, jakou má málokdo. Ale nesmíme zapomínat, že jejich malost mimo jiné způsobí, že jako etnikum čekají, až je velký konflikt navštíví doma místo toho, aby účinně pomohli na straně dobra, když toho bylo třeba. Vždyť jen jednotlivci se do velkého konfliktu včas zapojí (a to ovšem zase nenahraditelně).

I proto nesmíme zapomínat, že ne všichni mocní zlu podlehli, byť v pokušení se reálně nalézali. Nakonec ani Frodova cesta by se nemohla podařit bez celé řady hrdinských skutků.

²⁰⁶ Mt 26,53

²⁰⁷ Dt 21,23

²⁰⁸ Mt 4,1-11

²⁰⁹ Novotného slovník, heslo Jidáš Iškariotský

Když jsme hovořili o pokušení, které vzrůstá exponenciálně s rostoucí mocí, věkem, majestátem, ambicemi a schopnostmi (a s mnohým dalším), musíme se pozastavit nad tím, jak tomuto pokušení někteří odolali.

Už při rozboru pádu Sarumana přišla řeč na vytrvání Gandalfovo. Gandalf, jak bylo řečeno v 3.2.3., pochází ze stejného řádu jako Saruman a jejich moci se zdají přibližně vyrovnané. Majestátnost bílé barvy Sarumana nemusí nutně odkazovat k jeho vyššímu postavení, ledaže bychom ji přiřadili jeho ambici o tento post.

Gandalf ví, že Prsten nemůže přijmout. Mohl by si jej vzít, kdyby chtěl a nikdo by ho v tom nedokázal zastavit. Dokonce mu Frodo Prsten i nabídne. Ale Gandalf si je na rozdíl od výše zmíněného Isildura či Boromira vědom ohrožení, jež pro něj Prsten znamená a rozhodne se, že jej nemůže přijmout, protože by se se svou mocí nedokázal ubránit jeho korumpujícím možnostem.

A říká k tomu: „S tou mocí by byla má moc už příliš velká a příliš strašná. A Prsten by nade mnou získal moc ještě větší a smrtonosnější. ... Nepokoušej mě! Já se přeci nechci stát novým Temným pánem. A přeci by si Prsten našel cestu k mému srdci skrze lítost, soucit se slabostí a skrze touhu mít sílu ke konání dobra. ... Neodvažuji se jej přijmout, dokonce ani chovat jej v bezpečí a nepoužívat jej.“²¹⁰

Podobně také Galdriel, jedna z nejmocnějších a nejstarších elfů (přesněji řečeno Noldor) ve Středozemi (zřejmě pamatuje i světlo stromů!)²¹¹ zatoužila po Prstenu a snad si i pohrávala s myšlenkou, jak snadné by bylo ho Frodovi uzmut. Frodo však ukáže obrovskou sílu ducha, s jakou Sauron nepočítal, když jí ho sám nabídne²¹². Skutečně, tak mocný předmět by zdánlivě měl být u nějaké mocné bytosti a ne v rukou bezvýznamného hobita.

²¹⁰ Tolkien, J. R. R.: Pán prstenů – Společenstvo prstenu, s. 66

²¹¹ Tolkien, J. R. R.: Nedokončené příběhy, s. 229

²¹² Tolkien, J. R. R.: Pán prstenů – Společenstvo prstenu, s. 342

A Galadriel si projde pokušením ne nepodobným s pokušením hobita Sama a také Ježíše na poušti. Na rozdíl od Sama si však ona dokáže velice jasně představit, jak by řídila svět. Koneckonců jedním z důvodů odchodu Noldor z Valinoru byla touha po svých vlastních říších.²¹³ I Galadriel, stejně jako Gandalf, však ví, kam by to vedlo. „Zmenším se, odjedu na Západ a zůstanu Galadriel.“²¹⁴ říká doslova. „Zmenším se“ je to důležité slovo. Vzdá se ambicí a svým způsobem se stane takovým hobitem.

Poslední, koho chci v této souvislosti zmínit je Aragorn. Lidé se totiž k pokušení mocí zdají více náchylní než jiní, přestože jejich moc se zdá být řádově nižší (spekulativně snad proto, že jejich setkání s vyššími bytostmi Valar přicházela mnoha vzácněji a tím vzniklo falešné vědomí vlastní velikosti). A jak jsme už řekli, o potomcích Númenoru to platí dvojnásob. Aragornův přímý předek Isildur v tomto pokušení podlehl. Aragorn si však je tohoto rodového zatížení vědom. Nikdy nijak zvlášť netoužil vládnout Gondoru, vždyť už dávno se mohl představit jako následník zdánlivě vymřelé královské linie, kdyby chtěl.²¹⁵ Pokud tedy ne touhou vládnout, jistě by se mohl nechat strhnout alespoň touhou činit dobro či porazit zlo (opět podobně jako Gandalf). On to však odmítne a místo toho se rozhodne hrát vysoce nebezpečnou hru, ve které se však se všemi hrdinskými skutky stává jen pouhou návnadou a ty hlavní hrdinské skutky, totiž samotná porážka zla, se mají odehrávat na zcela jiném bojišti se zcela jinými aktéry (Aragorn prostě zaměstná Saurona svým majestátem tak, aby Frodo mohl nepozorovaně projít do Mordoru).

Křesťanská cesta „malého člověka“, jak je uvedena v předchozí podkapitole by se snad měla nacházet také zde. Ježíš totiž podobně jako Istari přichází na

²¹³ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 61

²¹⁴ Tolkien, J. R. R.: *Pán prstenů – Společenstvo prstenu*, s. 342

²¹⁵ Dodatek A in Tolkien, J. R. R.: *Pán prstenů – Návrat krále*, s. 285

zem sice jako „ten kdo má moc“²¹⁶, ale přeci jen ne ve svém „božském majestátu“. Přichází jako fyzicky docela obyčejný člověk. A podle toho také poměrně obyčejně umírá na kříži. Zásadní se však děje až potom. Po skutečné a nefalšované smrti, kterou podstoupí, protože přijal úděl smrtelníka, vstává z mrtvých a převrací moc smrti na hlavu. Ze smutné události se stává událost radostná. Přichází Tolkienova eukatastrofa.

A zrovna tak Gandalf, který se ve svém zápasu se zlem obětuje, aby jeho přátelé mohli žít. I on podle svého celkem obyčejného smrtelného těla doopravdy zemře, ač pochází z Maiar (Sauron si například i po skonu v Númenoru dokáže uchovat bytí)²¹⁷. Jeho úkol však ještě neskončil. Je navrácen zpět. Jestli se někde v Pánovi prstenů nachází zásah transcendentna, tak zde. Moc zla se tím převrací naruby. Saruman a Sauron takovou možnost už nedostanou. Z Gandalfa se stává „nový Saruman“ - „takový jaký by měl být“,²¹⁸ zrovna tak jako se z malého Davida stává král takový, jakým měl být Saul.²¹⁹ Tím je vlastně Saruman nahrazen ještě dříve než fakticky přijde jeho porážka. Už v návratu Gandalfa tak zaznívá ozvěna konečné porážky zla – možná ne tak silně, jak ve zmrtvýchvstání Krista, ale zaznívá a vyvolává radost, která se nám, tak jak to Tolkien píše v eseji O pohádkách, stává evangeliem.

²¹⁶ Mt 7,29

²¹⁷ Tolkien, J. R. R.: *Silmarillion*, s. 240

²¹⁸ Tolkien, J. R. R.: *Pán prstenů – Dvě věže*, s. 91

²¹⁹ 1. Sa 16 a 28

4. Závěr

Tato práce se pokusila z biblické perspektivy nahlédnout problematiku dobra a zla v Tolkienově světě. Toto biblické pojetí zaprvé utvářelo kulturní klima, v němž se Tolkien nacházel a v němž tvořil a zadruhé také určovalo jeho vlastní osobní víru a na ní založené názory. Vedle Bible na něj však působily i jiné vlivy, zejména germánská mytologie a také osobní zkušenost války a ztráty rodičů. Nyní následuje krátké shrnutí toho, jak se to odrazilo v jeho díle.

Zaprvé je třeba odmítnout časté spekulativní teorie o alegoričnosti Tolkienova světa. Jak jsme viděli, lze poměrně snadno poukázat na významné paralely mezi dějem Silmarillionu či Pána prstenů a například křesťanskými dějinami spásy či studenou válkou. Tolkien však alegorii neměl rád a rozhodně s ní ve zkoumaných dílech úmyslně nepracoval.

Jeho dílo však skutečně obsahuje velké množství křesťanských motivů. Dá se snad říct, že v Silmarillionu Tolkien použil svůj vlastní hodnotový žebříček, který silně stál na křesťanských kořenech.

Jinak řečeno: nejde tedy o nějaké převyprávění příběhů Bible v novém tak, jak to například udělal Tolkienův přítel C. S. Lewis ve svých Letopisech Narnie. Zároveň však musíme konstatovat, že i Tolkien do svého díla zahrnul velký kus sebe sama, a tedy také svoje křesťanství.

Zadruhé je třeba podotknout, že v Silmarillionu musíme vytvořit silnou spojnici mezi dobrem a světlem a mezi zlem a temnotou. Světlo totiž vychází od Stvořitele a tma je naproti tomu jen nicotou, ve které vznikají temné myšlenky. Zlo lze definovat jako vzpouru proti Bohu a jím určenému řádu, jako snahu nárokovat si místo, které mi nenáleží, a v neposlední řadě snahu druhé ovládat. Tato definice, zdá se, odpovídá dobře biblickému pojetí.

Děj Silmarillionu je na konfliktu dobra a zla v jistém smyslu vlastně založen. V kapitole 2.2. Dualismus - (ne)vyváženost sil a vůbec v celé druhé kapitole lze sledovat jednotlivé aspekty tohoto kosmického zápasu. Pro shrnutí je třeba říct, že síly obou veličin dosahují v ději takřka stejné intenzity. Vítězství se neustále přelévá z jedné strany na druhou. A dokonce se vlivem severských mýtů i Tolkienových osobních tragických zkušeností (smrt rodičů v dětství a smrt přátel v první světové válce) zdá, že zlo vítězí častěji.

Na druhou stranu z knihy zcela jednoznačně vyplývá, že by mělo vítězit dobro. Stejně jako v severských mýtech se i zde hrdinové staví na stranu dobra i tváří v tvář jisté prohře. Není tedy žádoucí nějaký vyvážený stav (například princip tao)²²⁰, ani nelze spekulovat o tom, že by temnota byla jen nepochopeným dobrem. Jak se uvádí výše, zlo vzniká vzpourou a nepatří do bohem určeného řádu.

Oproti severským mýtům však děje Silmarillionu přinášejí překvapivý zvrat právě ve chvíli jisté prohry, která nečekaně nenastane. Oproti vši pravděpodobnosti se totiž Prsten dočká svého zničení či na Pelennorské pláni právě ve chvíli prohry dorazí Aragorn s posilami. Jistotu, že dobro (Bůh) nakonec zákonitě musí zvítězit, lze již považovat za křesťanský motiv.

Spojením těchto dvou motivů – jednak dlouhé řady proher a žádné nadějně vyhlídky na dobrý konec a jednak jistoty dobrého konce – vzniká Tolkienova originální kompozice. A ta má poněkud překvapivě rovněž křesťanský teologický rozměr. Narůstající temnota má totiž umožnit v kontrastu o to více vyniknout světlu šťastného konce. Dobrý konec pak u Tolkiena má (nebo přinejmenším může) být pro čtenáře „evangeliem“, neboť „popírá obecnou a konečnou porážku“, a poskytuje „prchavý záblesk Radosti, Radosti za

²²⁰ 2.2.2.

hradbami tohoto světa“.²²¹ Tolkienovo dílo (a vlastně jakékoli dílo splňující jeho definici pohádky z eseje O pohádkách) tak vlastně poskytuje předzvěst křesťanské spásy.

S tím souvisí i konec zla (a dějin vůbec). Jak již bylo uvedeno, i v Silmarillionu se nachází určitá obdoba Boha Stvořitele pod názvem Eru Iluvatar. Zlo vzniká vzpourou proti Bohu. A dějiny třeba mohou být plné porážek protagonistů dobra, ale samotný garant dobra – Bůh stvořitel přemožen být nemůže a svět se nakonec zákonitě naplní podle jeho vůle. I zde tedy již na počátku tak jako v Bibli můžeme vidět jistotu dobrého konce.

Konkrétní zmínky, že zlo bude nakonec poraženo, a že Iluvatar nějakým způsobem bdí nad dějinami, jsou ovšem v Silmarillionu oproti Bibli velmi nečasté a skryté a tím snadno přehlédnutelné. Možná i kvůli tomu vzniká dojem, že konec nemůže být dobrý. V tom vidím zkušenost člověka dvacátého století, který si například i vlivem vědeckého poznání existencí Boha nemůže být tak jistý jako ve starověku a musí se více spolehnout na víru.

Tolkien dále poskytuje vlastní odpověď na otázku Theodiceje. Jaktože se dějí zlé věci, když je Bůh dobrý a všemohoucí? Úradky Eru Iluvátara tak jako Hospodinovy nejsou zcela zřejmé, ale vidíme, že Valar, andělské bytosti a defacto božové světa, kteří stojí na straně dobra, mají mnohem větší počet a moc než síly zla, ale příliš nezasahují. A to právě proto, že zásah by znamenal obrovské ničení. Nedrží se stranou ze strachu, lhostejnosti či zvráceného úradku, ale protože na slabší berou ohledy.

V části 2.3. jsem se dále věnoval původu prvotního zla. Podobně jako Bible ani Silmarillion nedává příliš jednoznačnou odpověď. Ačkoli v křesťanství se vznik zla často datuje od Adamova Pádu (případně od Pádu některých andělů, ale to stejně vysvětlení původu neposkytuje), ve skutečnosti už v té době se

²²¹ Tolkien, J. R. R.: O pohádkách, in Netvoři a kritikové, s. 171

v Edenu nacházel Had, který Evu k sebrání zakázaného ovoce navedl. Jeho původ nám Bible nevysvětlí. V Silmarillionu zase jako první padne jedna z andělských bytostí (Valar) jménem Melkor. I on však byl stvořen Iluvátarem z části jeho mysli. Melkor sám začal pěstovat podivné myšlenky v temnotách, ale kde na ně přišel, se nedozvídáme.

Mnohem více se dozvíme o tom, jak zlo vzniká v lidském srdci (a v srdci bytostí člověku podobných). O tom pojednává třetí kapitola. Tolkien v této souvislosti nenechává na pochybách, že propadnutí zlu nejvíce hrozí těm nejnadanějším.

Tolkienovské zlo lze částečně definovat jako touhu ovládat a manipulovat (to je také rozdíl mezi manipulativní temnou magií Melkora či Saurona a kouzelným „uměním“ elfů)²²². A právě ti nejschopnější, kteří si dokáží představit, jak by svět měl fungovat, snadno propadnou touze „napravit“ svět vlastními silami. Ve snaze odstranit zlořády nadaní manipulují druhé a sebe prohlásí za „osvícené diktátory“, ale zákonitě se z nich brzy stanou tyrani.

Tolkienův svět tedy může být jakýmsi velebením malých a slabých (ovšem těch se srdcem na pravém místě). Hobiti právě pro své nízké ambice, pro své vědomí, že se světem pro svou malost nepohnou, ale zároveň s velkým důrazem na přátelství, dokáží velice dlouho odolávat korumpujícímu lákadlu moci. Zde zaznívá silně křesťanský důraz na „malé“ a „slabé“, kteří předcházejí „silné“ do království nebeského.²²³

Ovšem mocní Středozemě si nemohou vybrat být hobity a krom toho malost hobitů vede k jejich marné snaze se konfliktu dobra a zla zcela vyhnout, což málem vyústí v jejich zničení na konci Pána prstenů. A u některých rodů lidí pak strach a vědomí vlastní malosti vede k zvrácenosti posluhování zdánlivě

²²² <http://www.youtube.com/watch?v=HkmNHP58OhU>, 0:10:00

²²³ např. Ježíšova výzva být jako děti (Mt 18,3-4)

silnějšímu zlu. Mocní tedy musí konat velké činy, ale při tom vykázat značnou sebekázeň i ochotu vzdát se svých ambicí („zmenšit se“, stát se v tomto smyslu jakoby hobity). Tak se Galadriel, Gandalf i Aragorn dokáží vzdát Prstenu, s nímž by mohli uspořádat svět podle svého. Například Isildur toho schopen není a padne (byť ne zcela) a zapříčiní tak návrat velkého zla.

V pokušení těchto mocných, z nichž někteří padnou a jiní obstojí, můžeme vidět jistou paralelu s biblickým Pokušením na poušti²²⁴. I postavy Bible tak na jednu stranu musí projít pokušením nezneužít svoji moc, jaksi nepřekročit svůj mandát, ale na druhou stranu si zase nemohou vybrat být obyčejnými lidmi, kterých se to netýká (tak, jak se o to pokoušel například Jonáš).

Můžeme tedy na závěr konstatovat, že problematika dobra a zla byla v Silmarillionu křesťanstvím inspirována na několikere úrovni. Totiž od vzniku i konce zla přes nutnost se mu postavit v dějinách až po pokušení jednotlivců.

Jiné vlivy, které lze nejlépe vidět ve výrazné roli temnoty a s tím spojené tragice některých příběhů, Tolkien umně zakomponoval do křesťanské perspektivy dobrého konce. Využil k tomu křesťanskou tematiku Pádu, dějiny padlého stvoření podle Tolkiena totiž musí být jednou „dlouhou porážkou“²²⁵. Svět však byl stvořen dobrý a k dobru, vždy má cenu stát na straně dobra a dobro nakonec zvítězí.

²²⁴ Mt 4,1-11

²²⁵ Tolkien, J. R. R.: Letters, s. 255 (in Flieger, Verlyn: Splintered light, s. 4)

Seznam literatury a zdrojů:

- BIČ, Miloš a kolektiv: Starý Zákon: překlad s výkladem: nový překlad Písma svatého, svazek 2.: Exodus-Leviticus, 1 vyd., Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1975
- BIČ, Miloš a kolektiv: Starý Zákon: překlad s výkladem: nový překlad Písma svatého, svazek 3.: Numeri-Deuteronomium, 1 vyd., Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1974
- CARPENTER, Humphrey: J. R. R. Tolkien. Životopis, Praha: Mladá fronta, 1993
- CARTER, Lin: Tolkien: Zákulisí Pána prstenů, Praha: Argo, 2002
- CASSEL, Christopher a kolektiv: Tolkien and World war I [video], www.youtube.com [online], Castle Pictures [cit. 21.5.2014], Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=IQNP0szeMNO>,
- DAVIDSON, Scott A.: 8. Tolkien a podstata zla, in Gregory BASSHAM a kolektiv: Pán prstenů a filosofie, Praha: Nakladatelství XYZ, 2009
- FICHTE, Johann Gottlieb: Pojem vzdělance, Praha: Svoboda, 1971
- FLIEGER, Verlyn: Splintered light. Logos and Language in Tolkien's World, 2. vyd., Kent: The Kent State University Press, 2002
- HIBBS, Thomas: 13. Prozřetelnost a dramatická jednota pána prstenů, in Gregory BASSHAM a kolektiv: Pán prstenů a filosofie, Praha: Nakladatelství XYZ, 2009
- HOŠEK, Pavel: Kouzlo vyprávění. Proměňující moc příběhu a „křest fantazie v pojetí C. S. Lewise, Praha: Návrat domů, 2013
- kolektiv: JRR TOLKIEN '1892-1973' - A Study Of The Maker Of Middle-earth [video], www.youtube.com [online], The Tolkien partnership, 1992, [cit. 21.5.2014], Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=HkmNHP58OhU>,
- neznámý: Appeasement, <http://cs.wikipedia.org/wiki/Appeasement>, cit. 21.5.2014
- neznámý: Judaismus, [http://cs.wikipedia.org/wiki/Velekn%C4%9Bz_\(judaismus\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/Velekn%C4%9Bz_(judaismus)), cit. 21.5.2014
- neznámý: Neville Chamberlain,

http://cs.wikipedia.org/wiki/Neville_Chamberlain, cit. 21.5.2014

neznámý: Oscar, <http://cs.wikipedia.org/wiki/Oscar>, cit. 21.5.2014

neznámý: Tolkien and World war one [video], www.youtube.com [online],
neznámý [cit. 21.5.2014], Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=-JG6vK0NmDY>,

MCMAHON, Jennifer L. a CSAKI, B. Steve: 14. Mluvící stromy a chodící hory: Buddhistická a taoistická témata v Pánu prstenů, in Gregory BASSHAM a kolektiv: Pán prstenů a filosofie, Praha: Nakladatelství XYZ, 2009

NOVOTNÝ, Adolf: Biblický slovník, Praha: Kalich, 1956

SVĚRÁK, Jan a kolektiv: Tatínek [dokumentární film], ČR, 2004

RICOEUR, Paul: Filosofie vůle II; Konečnost a provinilost, Praha: OIKOYMENH, 2011

TOLKIEN, J. R. R.: Hobit. Aneb cesta tam a zase zpátky, Praha: Argo, 2011

TOLKIEN, J. R. R.: List od Nimrala. A jiné příběhy, Praha: Argo, 2008

TOLKIEN, J. R. R.: Nedokončené příběhy. Númenoru a Středozemě, 2. vyd., Praha: Argo, 2009

TOLKIEN, J. R. R.: Netvoři a kritikové, Praha: Argo, 2006

TOLKIEN, J. R. R.: Pán prstenů I. Společenstvo prstenu, 2. vyd., Praha: Mladá fronta, 2002

TOLKIEN, J. R. R.: Pán prstenů II. Dvě věže, 2. vyd., Praha: Mladá fronta, 2002

TOLKIEN, J. R. R.: Pán prstenů III. Návrat krále, 2. vyd., Praha: Mladá fronta, 2002

TOLKIEN, J. R. R.: Silmarillion, 1. vyd., Praha: Mladá fronta, 1992

Filmová zpracování:

Hobit. An Unexpected Journey [film], JACKSON, Peter a kolektiv, USA/Nový Zéland, Warner Bros. Pictures, 2012

The Lord of the Rings. The Fellowship of Ring [film], JACKSON, Peter a kolektiv, USA/Nový Zéland, New Line Cinema, 2001

The Lord of the Rings. The Two Towers [film], JACKSON, Peter a kolektiv, USA/Nový Zéland, New Line Cinema, 2002

The Lord of the Rings. The Return of the King [film], JACKSON, Peter a kolektiv, USA/Nový Zéland, New Line Cinema, 2003